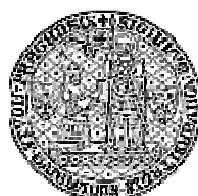

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

Sociálně patologické jevy na střední odborné škole a možnosti jejich řešení

(Socio-Pathological Phenomena at Secondary Vocational School and Their Possible Solution)

Bc. Kateřina Vlková

Praha, 2011

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Jitka Lorenzová, Ph.D.

Poděkování

Děkuji PhDr. Jitce Lorenzové, Ph.D. z katedry pedagogiky FF UK za odborné vedení a pomoc při psaní této diplomové práce.

Dále bych chtěla poděkovat ing. Tamaře Krčmářové, ředitelce Střední odborné školy managementu a služeb, s.r.o., za vstřícný přístup při realizaci výzkumné sondy na půdě školy.

Svůj dík vyjadřuji i Mgr. Janu Svatošovi, který mi pomohl se statistickým zpracováním dat.

V neposlední řadě děkuji studentům za vyplnění dotazníků.

.....

Bc. Kateřina Vlková

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů uvedených v seznamu literatury, vlastních poznatků, a odborných konzultací s vedoucí diplomové práce.

V Praze dne

.....

Bc. Kateřina Vlková

Anotace

Diplomová práce s názvem *Sociálně patologické jevy na střední odborné škole a možnosti jejich řešení* se v teoretické části kromě základní terminologie spojené s danou problematikou zabývá rizikovými projevy chování mezi současnou mládeží a stručně představuje sociálně patologické jevy, které se na zkoumané škole za poslední dva roky nejčastěji vyskytovaly. Popsány jsou i další sociálně patologické jevy mezi současnou mládeží.

S danou tematikou nesporně souvisí období adolescence, které je z mnoha důvodů nazýváno krizovým a ve kterém se nachází většina studentů středních škol. Tato kapitola je vzhledem ke své důležitosti podrobně propracována. V teoretické části práce jsou rovněž představeny rozdíly ve výskytu sociálně patologických jevů mezi pohlavími.

V diplomové práci je dále objasněn systém primární prevence v České republice, důležitost rodinného a školního prostředí a vliv vrstevnické skupiny na zdravý rozvoj osobnosti. Závěrem teoretická část přibližuje alespoň některé z aktuálních trendů v prevenci a řešení sociálně patologických jevů na školách.

V empirické části je představena škola – Střední odborná škola managementu a služeb, s.r.o. (Schulhoffova 844, Praha 4), na které byla provedena výzkumná sonda, pomocí které je mapován výskyt vybraných sociálně patologických jevů u studentů. Výzkumná sonda rovněž sleduje rozdíly mezi pohlavími ve frekvenci vybraných sociálně patologických jevů, jejich vztah ke škole, rodině a míru negativního vlivu vrstevnické skupiny.

Na vybraných kasuistikách vyňatých z archívu výchovné poradkyně školy je následně ilustrován vliv rodinného prostředí na výskyt rizikových projevů chování a představena důležitost práce výchovné poradkyně školy.

Diplomová práce je kromě teoretických fakt doplněna osobními zkušenostmi a postřehy autorky – středoškolské učitelky.

Klíčová slova

Adolescence, sociálně patologické jevy, genderové rozdíly, rizikové chování, sociální patologie, sociální deviace, maladaptace, závislost, agresivita, šikana, záškoláctví, návykové látky, tabakismus, alkoholismus, výchovné poradenství, prevence sociálně patologických jevů.

Abstract

This diploma work named *Socio-Pathological Phenomena at Secondary Vocational School and Their Possible Solution* deals, in its theoretical part, with the basic terminology related with this topic. It also focuses on the risk behaviour among today's young people, and briefly introduces socio-pathological phenomena which occurred at the surveyed secondary school in the last two years. It also describes other kinds of contemporary risk behaviour among young generation. At the end of theoretical part, there are introduced some of the current trends in school prevention and solution of socio-pathological phenomena.

Period of adolescence is of course closely associated with this topic. It's called critical stage, and all the students pass this period during their secondary school attendance. That's why the chapter devoted to adolescence is elaborated in full details. Gender differences concerning appearance and intensity of socio-pathological phenomena are also mentioned here. Next, there is explained the system of primary prevention in The Czech Republic, the importance of family and school background, the impact of peers on personality development.

In empirical part of this diploma work, there is introduced Secondary Vocational School, Ltd., 844 Schulhoffova, in Prague 4. The research probe was realized here and, with its help, chosen socio-pathological phenomena occurrence has been charted. There is a tendency to find gender differences in these phenomena, students' attitude to school and family and measure of negative peers influence. On the grounds of the proven results, relevant conclusions have been generalized. Thanks to selected casuistries (withdrawn from the archive of school careers master), the impact of family background to risky behaviour is illustrated. The importance of school master's work (or other expert in this issue) is highlighted.

Theoretical facts are supplied with own experience and personal remarks of the author who is a secondary school teacher.

Key words

Adolescence, socio-pathological phenomena, gender differences, risk behaviour, social pathology, social deviation, maladaptation, addiction, aggressiveness, chicane, truancy, addictive drugs, tabakism, alcoholism, educational guidance, socio-pathological phenomena, prevention.

OBSAH

Úvod	10
------------	----

Teoretická část

1. Základní terminologie spojená se sociálně patologickými jevy	14
2. Období dospívání z hlediska rizik rozvoje sociálních deviací	16
3. Rozdíly mezi pohlavími z hlediska výskytu sociálně patologických jevů	24
4. Prevence sociálně patologických jevů	27
4.1 Systém primární prevence ve školách a školských zařízeních v České republice...	29
4.2 Funkce rodiny z hlediska prevence rizikového chování.....	32
4.3 Funkce školy z hlediska prevence rizikového chování.....	33
4.3.1 Standardní činnosti školního metodika prevence	34
4.3.2 Náplň práce výchovného poradce na vybrané škole	35
4.3.3 Učitel jako sociální pedagog	37
4.3.4 Další možnosti prevence sociálně patologických jevů na školách	38
5. Projevy rizikového chování a jejich stručná charakteristika	41
6. Současné trendy v řešení rizikového chování na školách	52
7. Závěr teoretické části práce	55

Empirická část

1. Charakteristika terénu výzkumného šetření	58
2. Popis výzkumného vzorku	60
3. Cíl realizované výzkumné sondy	60

4. Formulace výzkumných otázek a hypotéz.....	61
5. Charakteristika dotazníku jako výzkumné sondy	62
6. Popis realizace výzkumné sondy	65
7. Vyhodnocení výzkumné sondy	66
8. Vybrané kasuistiky	78
8.1 Práce s kasuistikou jako s výzkumnou metodou	78
8.2 Rozbor vybraných kasuistik	80
10. Závěr empirické části	89
Závěr	92
Seznam použité literatury	96
Přílohy	102
Příloha č. 1 – Rozhovor s výchovnou poradkyní školy	
Příloha č. 2 – Pojem agresivita a agresivní chování	
Příloha č. 3 – Šikanování ve školách	
Příloha č. 4 – Příčiny záškoláctví	
Příloha č. 5 – Typologie kuřáků	
Příloha č. 6 – Fáze závislosti na alkoholu	
Příloha č. 7 – Dotazník pro studenty „Výskyt sociálně patologických jevů“	

Úvod

Problematikou sociálně patologických jevů jsem se začala prakticky zabývat před dvěma lety, kdy jsem nastoupila na Střední odbornou školu managementu a služeb v Praze 4 a bylo mi přiděleno třídnictví jednoho z maturitních oborů. Do té doby jsem pět let učila na jedné pražské základní škole, ale být třídní učitelkou mě nikdy nelákalo. S touto funkcí jsem měla vždy spojené nepříjemné povinnosti jako vedení dokumentace žáků, pravidelné konzultace s rodiči, udělování kárných opatření atd. Pro mě bylo vždy prioritou učit – konkrétně anglický jazyk.

Po převzetí třídnictví jsem si uvědomila, kolik povinností je s touto funkcí spojeno, a kolik dovedností si ještě budu muset osvojit. Z tohoto důvodu jsem se začala veškerou problematikou související s mládeží zabývat hlouběji. Za důležité považuji zejména znalost příčin, možnosti řešení a prevence nežádoucích společenských jevů, o kterých často slychávám z různých zdrojů. Domnívám se, že soustavné sebevzdělávání (nejen v oboru, který vyučuji) patří k povinnostem dobrého učitele na všech typech i stupních škol.

Během svého studia pedagogiky na FF UK v Praze jsem si začala uvědomovat, že mě láká studium sociální pedagogiky, kterému jsem se následně začala věnovat v navazujícím magisterském studiu. V budoucnosti bych se totiž ráda zabývala i výchovným poradenstvím či jinou prací související s problematiku mládeží. Rovněž jsem toho názoru, že by na každé škole měl působit sociální pedagog, který je kompetentní se touto problematikou odborně zabývat. Tuto profesi považuji nejen za velmi zajímavou (zejména vzhledem k neustálé variabilitě řešených případů), ale i nesmírně společensky důležitou. V žádném případě by se nemělo jednat pouze o formální funkci. Doufám tedy, že budu moci teoretické znalosti získané během svého studia, následně prakticky uplatnit ve svém současném i budoucím povolání.

Vzhledem k tomu, že mezi mé blízké spolupracovnice patří výchovná poradkyně školy, se kterou shodou okolností sdílím jeden kabinet, začala jsem postupem času získávat přehled o náplni její práce a problémech vyskytujících se ve škole, kde obě působíme. Průběžně s ní konzultuji aktuálně řešené problémy ve své třídě a získávám tak cenné rady

a zkušenosti per futuro. Po jejím odchodu na mateřskou dovolenou, kterou výhledově plánuje, bych po ní ráda výchovné poradenství převzala. Jsem toho názoru, že je pro výchovnou poradkyni velmi důležité znát prostředí školy, na které působí. To je jeden z hlavních důvodů, proč jsem si zvolila jako téma své diplomové práce právě oblast výskytu sociálně patologických jevů.

Cílem **teoretické části** předložené práce je co nejkomplexněji přiblížit problematiku sociálně patologických jevů s důrazem na věkovou skupinu adolescentů. S tím souvisí objasnění složitosti tohoto období, které je specifické např. svou touhou experimentovat, ztotožnit se s vrstevnickou skupinou (i za cenu porušení společenských norem), získat vlastní identitu, najít své místo v životě, nabytí autonomie atd. Toto období je tudíž *rizikovou etapou* v životě každého člověka.

Mojí snahou je dále představit nejčastěji řešené problémy na vybrané škole, a popsat další rizikové projevy chování mezi současnou mládeží. Mým cílem je zde rovněž přiblížit (s pomocí odborné literatury a vlastních zkušeností) genderové rozdíly, které jsou poměrně diskutovaným tématem posledních desetiletí, přičemž svou pozornost soustředím zejména na asociální chování v období adolescence.

Za důležité rovněž považuji nastínit systém primární prevence v ČR, zdůraznit důležitost rodinného a školního prostředí a vliv vrstevnické skupiny na zdravý rozvoj jedince. V neposlední řadě je mou snahou alespoň částečně seznámit s aktuálními trendy v prevenci a řešení sociálně patologických jevů na školách.

Empirická část navazuje na teoretické závěry práce. Je v ní představena konkrétní střední škola, na které byla realizována výzkumná sonda (viz. příloha č. 7), a rozebrány vybrané kasuistiky sloužící k dokreslení dané problematiky. Cílem empirické části práce je tedy zmapovat výskyt vybraných rizikových forem chování u studentů školy a zároveň popsat jejich genderové odlišnosti i v oblasti vztahu k rodině, škole a mírou negativního ovlivnění vrstevnickou skupinou.

Na vybraných kasuistikách (které čerpám z archivu výchovné poradkyně s jejím souhlasem při zachování anonymity jednotlivců, a na jejichž řešení jsem se nějakým

způsobem sama podílela), ilustruji důležitost práce výchovné poradkyně školy (s čímž úzce souvisí řešení sociálně patologických jevů) a zdůrazňuji vliv rodinného prostředí.

V **závěru** diplomové práce se snažím shrnout výsledky výzkumné sondy i vybraných kasuistik, které po předchozím teoretickém pojednání slouží k uchopení poznatků o aktuálním výskytu sociálně patologických jevů na vybrané škole, jejich příčinách a možnostech jejich prevence a řešení. Věřím, že výsledky výzkumné sondy přinesou alespoň pár aktuálních poznatků a nových pohledů na problematiku sociálně patologických jevů mezi současnou středoškolskou mládeží.

Tím, že si čtenář tuto diplomovou práci přečte, bude, alespoň doufám, naplněna má snaha informovat o problematice sociálně patologických jevů u adolescentů, přiblížit prostředí konkrétní střední školy a nastínit možnosti prevence a řešení sociálně patologických jevů na školách.

Teoretická část

1. Základní terminologie spojená se sociálně patologickými jevy

Většina lidí si dokáže představit, co pojem sociální patologie označuje. Mnozí si vzpomenou na období, kdy sami chodili do školy a setkali se s nějakou z jeho forem: kouření, záškoláctví, šikana apod. Sociální patologie je vzhledem k množství zkoumaných oblastí otevřenou disciplínou nemající přesné ohraničení, neexistuje její jediná správná definice. Za všechny jsem vybrala následující, neboť mi připadá nejvýstižnější:

„Sociální patologie je shrnující pojem pro nezdravé, nenormální, obecně nežádoucí společenské jevy, tzn. společnosti nebezpečné, negativně sankcionované formy deviantního chování, ale hlavně označení pro studium příčin jejich vzniku a existence.“¹

Je zřejmé, že **sociálně patologické jevy** (tj. jevy společensky nežádoucí) se vyskytují ve všech sférách lidské činnosti. Neohrožují jen svého nositele, ale i jeho okolí. Ve školním prostředí je proto nutné vědět, jak s těmito odchylkami pracovat a jak dbát na dodržování společenských norem. Tam, kde existují pravidla a sociální normy, existuje i sociální kontrola, což ve školním prostředí obnáší udělování různých typů napomenutí, důtek, snížených známek z chování, na středních školách pak podmíněčné vyloučení apod. Tyto jevy je možné ovlivňovat preventivními intervencemi (viz. kapitola č. 4 – Prevence sociálně patologických jevů).

V současné době se pro sociálně patologické jevy často používá termín **rizikové chování**. Takovéto chování bývá definováno jako „... chování, v jehož důsledku dochází k prokazatelnému nárůstu zdravotních, sociálních, výchovných a dalších rizik pro jedince nebo společnost.“². Toto chování pochopitelně reprezentuje narušené vztahy buď k vlastní osobě, rodině, okolí, společnosti atd. V *Metodickém doporučení k primární prevenci*

¹ Mühlpachr, 2001, s. 7.

² *Prevence-praha* [online]. 2006 [cit. 2011-05-12]. Rizikové chování. Dostupné z WWW: <<http://www.prevence-praha.cz/rizikove-chovani-charakteristiky>>.

rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních č.j. 21291/2010-28, jsou k těmto projevům chování řazeny:

1. agrese, šikana, kyberšikana, násilí, vandalismus, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie,
2. záškoláctví, krádeže,
3. závislostní chování, užívání všech návykových látek, netolismus (tj. závislost na virtuálních drogách), gambling (tj. patologické hráčství)
4. rizikové sporty a rizikové chování v dopravě,
5. spektrum poruch příjmu potravy,
6. negativní působení sekt,
7. rizikové sexuální chování.

Porozumět tomu, co je abnormální, je možné pouze tehdy, pokud máme vymezeno, co je **normální**. Pedagogický slovník³ uvádí, že normalita je „*pojmem zásadně důležitý pro pedagogickou i psychologickou diagnostiku a stanovení cílů výchovy, je komplexní a často obtížně vymežitelný.*“ Za normální bývá většinou považováno to, co je časté, odpovídá obecně přijímanému očekávání a nenormální vše, co je nepovolené, lišící se od průměru – většinou nepřijatelné a nežádoucí. Ve školním prostředí tak můžeme za „normálního“ označit žáka, který uspokojivě plní své školní povinnosti, do školy přichází včas a připraven, v hodinách dává pozor, nevyrušuje apod.

Zhoršená adaptace či nepřizpůsobivost, jinými slovy **maladaptace**, se u lidí postupně vyvíjí vlivem psychické, sociokulturní nebo ekonomické deprivace (deprivace – dlouhodobé neuspokojování základních potřeb v dostatečné míře) a svůj projev má zejména v poruchách chování či v poruchách učení. Chování, které se odlišuje od sociální normy, označujeme jako **deviantní**. Klasickým příkladem deviace je např. kriminalita.

³ Průchová, Walterová, Mareš, 2003, s. 138.

Pokud dojde k projevům chování, které je společensky nepřijatelné, tj. neodpovídá všeobecně uznávaným vzorcům a zvyklostem, hovoříme o **chování asociálním**. Do této kategorie patří například agresivní chování, šikana, vandalismus atd. (o nich více ve 4. kapitole a v přílohách č. 2 – 6).

K označení kulturních rozdílů a souboru rolí, jež daná společnost a kultura přisuzuje mužskému a ženskému biologickému pohlaví, se začal ve společenských vědách v druhé polovině 20. století používat termín **gender**. Ve společnosti existuje řada vzorců chování, které jsou považovány za typicky mužské nebo ženské. *„Jaké chování je biologicky podmíněno a co je výsledkem kulturního vývojem společnosti, je předmětem studií v oblasti gender studies a feminismu.“*⁴

2. Období dospívání z hlediska rizik rozvoje sociálních deviací

Studenti, kteří vstupují na střední školu, jsou ve věku cca 15 let. Mají dokončené základní vzdělání a snaží se získat specializaci ve vybraném oboru. Řekněme, že se snaží najít své místo v životě. Toto období řadíme do období **střední adolescence** (přibližně vymezené intervalem 14 – 16 let). Tomuto období předchází období **časně adolescence** (10/11 – 13 let) a je následováno **pozdní adolescencí** (17 – 20 let).⁵ Právě v tomto období se nachází většina studentů zkoumané školy.

Na úvod této kapitoly bych se ráda zastavila u teoretických úvah a východisek týkajících se **období adolescence**, které je považováno za krizové. Je to zároveň období, kdy mnoho mladých lidí má své první zkušenosti s alkoholem, kouřením, záškoláctvím apod. Proč je však právě toto období tak rizikové?

⁴ Jandourek, 2001, s. 90.

⁵ Macek, 2003, s. 10.

Z mnoha teoretických pojetí jsem si vybrala modifikaci výčtu R. J. Havighursta, jehož východiskem je **koncept vývojového úkolu**.⁶ Tyto úkoly mají biologickou, psychologickou a kulturní dimenzi a patří sem:

1. Přijetí vlastního těla, fyzických změn, včetně pohlavní zralosti a pohlavní role.
2. Schopnost aplikovat intelektový potenciál v každodenní zkušenosti.
3. Uplatnění emocionálního a kognitivního potenciálu ve vrstevnických vztazích, schopnost a dovednost vytvářet a udržovat vztahy s vrstevníky.
4. Změna vztahů k dospělým – autonomie.
5. Získání představy o ekonomické nezávislosti a směřování k určitým jistotám (např. volba povolání).
6. Získání zkušeností v erotickém vztahu, příprava pro rodinný život.
7. Rozvoj intelektu, emocionality a interpersonálních dovedností zaměřených ke společnosti.
8. Představa o budoucích prioritách v dospělosti.
9. Ujasnění hierarchie hodnot, reflexe a světového názoru.

Z tohoto výčtu vyplývá, že naplnění všech vývojových úkolů v období adolescence není jednoduché a je spojené s řadou protichůdných tendencí a množstvím vnitřních a vnějších vlivů. Proto je toto období mnoha odborníky, ale i laiky nazýváno problematickým. Nad konkrétními problémy se však zamyslím o něco později. Ještě chvíli bych chtěla setrvat u psychologických teorií spojených s tímto obdobím, neboť se domnívám, že je nutné dobře porozumět, jakými změnami člověk v tomto období prochází. S tím souvisí příčiny vzniku rizikového chování a možnosti jeho prevence.

Bezsporu nejznámější z teorií, která se tomuto tématu věnuje, je koncepce E. H. Eriksona, jehož přístup má kořeny v psychoanalýze. Příkladá však stejný význam

⁶ Macek, 2003, s. 16 - 17.

biologickým, psychosociálním a kulturním faktorům vývoje. Na pomoc jsem si vzala autorův epigenetický diagram⁷, ve kterém je zaznamenán ontogenetický vývoj člověka v osmi fázích. V každé etapě vznikají nové jevy a vlastnosti, které v předcházejících etapách neexistovaly, přičemž přechod jedné vývojové fáze do druhé může být charakterizován pozitivním nebo negativním výsledkem při plnění vývojového úkolu. V této souvislosti je používán pojem krize.

Pojem krize má v období adolescence specifický význam, neboť jedinec je soustavně nucen rozhodovat o důležitých oblastech svého současného i budoucího života. Je to proces soustavného hledání a objevování, zklamání, nadějí, plánů do budoucna atd.

⁷ Epigenetický přístup zdůrazňuje postupné utváření jedince, při kterém jedna konkrétní fáze vývoje (stadium) přechází v druhou, zpravidla kvalitativně vyšší. (Macek, 2003, s. 18).

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
útlé dětství	rané dětství	předškolní věk	školní věk	adolescence	raná dospělost	dospělost	zralý věk-stáří
Důvěra vers. nedůvěra				Perspektiva vers. zmatek			
	Autonomie vers. nejistota			Sebejistota vers. vys. sebeuvěd.			
		Iniciativa vers. vina		Experimentování vers. fixace			
			Kvalita vers. podřazenost	Učení se vers. neschopnost			
				<u>Identita</u> vers. <u>zmatek</u>			
				Sex. polarizace vers. bisexualita	Intimita vers. izolace		
				Vedení a řízení vers. zmatek		Produktivnost vers. stagnace	
				Ideol. závazek vers. zmatek			Integrita vers. nevyrovnanost

Diagram č. 1: Epigenetický diagram E. H. Eriksona – stádia vývoje⁸

Z tabulky je patrné, že adolescence je tzv. pátým stádiem životního cyklu člověka a jeho centrální vývojový úkol je zde formulován jako **vytvoření identity vlastního já**. Důležité je zdůraznit, že neproběhne-li proces sebevymezení úspěšně, dojde u člověka k vytvoření tzv. difúzní (rozptýlené) identity. To znamená, že:

⁸ Macek, 2003, s. 18.

„Člověk [...] je snadno ovlivnitelný vrstevníky, mění často svoje názory a přesvědčení a mění i svoje chování, aby bylo v souladu s normami a očekáváním skupiny, které je právě členem. Proto je jeho sebehodnocení značně kolísavé, závislí na tom, jak na něj druzí reagují.“⁹

Stručně řečeno, nalezení identity je jedním z hlavních úkolů věku adolescence. K tomu je však potřeba uznání výkonu lidmi v nejbližším okolí. Pokud k tomuto nedojde, mladý člověk se začne bránit a bojovat o uznání výjimečnosti své osobnosti. Erikson říká:

„Opravdu neexistuje ve společenské džungli lidské existence žádný životní pocit bez tohoto pocitu identity já. Pochopíme-li to, pochopíme také zápasy dospívající mládeže lépe, zvláště snahu těch, kteří prostě nechtějí být „milí“ chlapci a dívky, nýbrž zoufale hledají uspokojující pocit příslušnosti, ať již ke skupinám, partám nebo masovým hnutím.“¹⁰

V případě, že mladý člověk o vlastní identitě pochybuje nebo se nechce srovnat s vnucovanými rolemi okolní společnosti, utíká. V mnoha případech utíká do part, ze školy, do samoty, případně do drogového či kriminálního prostředí. Při snaze dospět k vlastní identitě se tak mladí často spojují do skupin nebo se identifikují se slavnými osobnostmi (hvězdami šoubyznysu, někdy i s vůdci sekt apod.). Erikson dodává, že „v obhajobě této své 'vypůjčené' identity jsou často intolerantní a agresivní“.¹¹

Je tedy zřejmé, že pro tuto věkovou skupinu jsou velmi důležití vrstevníci, kteří tak mohou formovat některé rysy osobnosti dotyčného jedince – a to zejména volní vlastnosti, specifické zkušenosti, a to mnohem efektivněji než rodina a škola. Parta tak dopomáhá mladému člověku vymanit se ze závislosti na autoritě rodičů a vyvinout se tak ve zralou

9 Macek, 2003, s. 20.

10 Fürst, 1997, s. 150.

11 Fürst, 1997, s. 150.

osobnost. To však může způsobit mnoho komplikací a problémů. Čáp¹² v této souvislosti uvádí, že „mezi normami, požadavky a vlivy vrstevníků a dospělých může být shoda, ale také rozpor, někdy menší, jindy ostřejší.“ Takto vzniklý konflikt se pak logicky vyhrotí jako frustrující situace, i když řešení takovýchto krizových situací bezesporu přispívá k získání cenných zkušeností s řešením krizových situací.

Ve snaze nevycházet pouze z české odborné literatury jsem narazila na knihu autora P. Erwina, s názvem *Friendship in Childhood and Adolescence*. Autor zde podrobně vysvětluje důležitost skupiny vrstevníků na formování osobnosti jedince. Zdůrazňuje snahu adolescentů **podobat se** své vrstevnické skupině. Jedná se zejména o podobnost stran věku, pohlaví, rasy, osobnostních rysů a školního prostředí. Při užším přátelství jsou pro adolescenty důležité zejména faktory jako osobnostní postoje, hudba, móda, užívání drog atd. Důležitým rysem tohoto období je rozvíjení vztahů s vrstevníky opačného pohlaví.

Pokud má však skupina vrstevníků nepřiměřené hodnoty, normy či strukturu (např. skupina s trvalou dominancí jednotlivce či parta delikventů), dochází k nežádoucím účinkům na formování osobnosti mladého člověka. Tuto skutečnost však mohou pozitivně ovlivnit rodiče či vychovatelé. Ti by měli dbát na to, aby jedinec těmto nepříznivým vlivům odolal. Zde bych ráda zdůraznila důležitost kladného vztahu k rodičům a dobrého rodinného zázemí, neboť je zřejmé, že mladý člověk s kladným vztahem ke svým nejbližším, lépe odolá vlivům nežádoucích vzorů a pochybných part. Dle mého názoru je jedním ze stěžejních úkolů rodiny naučit mladého člověka bránit se škodlivým vlivům, které ho na jeho cestě životem mohou potkat.

Pro celé toto období jsou charakteristické mnohé změny – zejména tělesné, psychické a sociální, a mezi jednotlivými etapami vývoje bývají markantní rozdíly. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že projevy chování, způsoby vyjadřování, úcta k autoritám apod., bývají diametrálně odlišné mezi studenty nižších a vyšších ročníků. Jedná se o citlivé období a ne nadarmo je nazýváno mostem mezi dětstvím a dospělostí. Mladý člověk se mnohdy potýká

12 Čáp, 1987, s. 266.

s jakousi vnitřní rozpolceností, pocitem, že nikam nepatří. Vzpomínám si, že mi již několik studentů na otázku, zda se ve svém věku (17 – 18 let) cítí být spíše dětmi či dospělými, překvapivě odpovědělo, že dětmi. Významnými hodnotami se v této etapě stávají **sebereflexe** (vědomí sebe) a **seberegulace** (usměrňování vlastního chování). „...*dochází k novému sociálnímu zařazení jedince, které se obráží v odlišném očekávání společnosti, pokud jde o jeho chování a výkony, i v měnícím se pojetí vlastní role a nově reflektovaného sebepojetí.*“¹³. Tento konflikt rolí pak mnohdy způsobuje stavy např. beznaděje, vzdoru, apatie atd.

Každý, kdo někdy pracoval s adolescenty, ví, že se jedná o období výrazné **emoční labilit**y. Jedinec hledající své místo v životě se pokouší najít sám sebe. S tímto procesem často souvisí výrazné výkyvy nálad, stavy smutku, beznaděje, nadšení, radosti atd. Tyto změny nálad někdy souvisejí se střetem protichůdných tendencí v člověku. G. S. Hall o adolescenci říká, že se „*jedná o období, kdy jakoby se člověk podruhé narodil*“¹⁴. Nazývá jej obdobím turbulence a protikladů, kdy se mladý člověk postupně mění z „*necivilizovaného divocha v zodpovědného člena moderní společnosti*“.

Není však pravdou, že adolescence musí být za každých okolností dramatickým a konfliktním obdobím. Průběh dospívání je velmi závislý na kulturních a společenských podmínkách konkrétní společnosti, komunity a rodiny. Závisí rovněž na osobnostních a situačních faktorech konkrétního jedince. „*Záleží na tom, zda jednotlivé požadavky a úkoly, se kterými se adolescent setkává, jsou načasovány do jednoho okamžiku.*“¹⁵. Jinými slovy – pokud se v jedno období nakumuluje několik problémů najednou (např. konflikty s rodiči a problémy spojené s pohlavním dozráváním), bude průběh pravděpodobně komplikovanější. V tomto období tedy mladí lidé bývají vystaveni mnoha rizikovým faktorům vývoje, se kterými se musí vypořádat v souladu se svými individuálními osobnostními rysy. Všechny

¹³ Langmeier, Krejčířová, 2006. s. 142.

¹⁴ Macek, 2003, s. 14.

¹⁵ Macek, 2003, s. 16.

tyto skutečnosti mohou ovlivnit jednak školní výsledky, ale i výběr přátel, volnočasových aktivit a životního stylu. S tím souvisí i specifický způsob vyjadřování, oblékání, přijímání názorů apod.

Zde chci opět zdůraznit důležitost rodinného prostředí, kde často dochází k nejednotnému výchovnému vedení. To může způsobit u mladého člověka jakousi zmatenost. Mnozí rodiče bývají velmi benevolentní (zejména vzhledem ke své časté pracovní zaneprázdněnosti), zatímco ve škole bývá vyžadována disciplína, kázeň, plnění povinností, podávání uspokojivého výkonu apod. I tento rozpor může v jedincích vyvolat pocit vnitřní nepohody, bezradnosti, což mnozí řeší útekem do vlastního světa nebo k lidem s podobnými názory a zkušenostmi, útekem k alkoholu, členstvím v závadových partách, záškoláctvím atd.

Shrnutí

Období adolescence je spojeno s mnoha náročnými úkoly, se kterými se musí mladý člověk vypořádat. Jedná se o složitou etapu v životě každého jedince. Je proto nesmírně důležité, aby se rodina i škola snažily všemožně podílet na zdravém rozvoji mladého člověka.

Toho se dá docílit mj. přizpůsobením výchovného přístupu zvláštnostem tohoto období, důrazem na prevenci před škodlivými vlivy z okolí a podnětným rodinným prostředím. Velkou roli hraje v této životní etapě vrstevnická skupina, která může jedince negativně ovlivnit.

3. Rozdíly mezi pohlavími z hlediska výskytu sociálně patologických jevů

V posledních desetiletích se (zejména v zahraničí) věnuje velké množství pozornosti problematice genderu. Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi široké téma, nekladu si za cíl představit zde tuto problematiku v celé její rozsáhlosti. Mou snahou je v této kapitole poukázat na některé (většinou známé) rozdíly mezi vlastnostmi a chováním, které bývají ve společnosti vztahovány k představě muže a ženy, a mohou být důvodem, proč chlapci vykazují v období adolescence vyšší míru rizikového chování. Teoretické úvahy dokreslím osobní zkušeností ze středoškolského prostředí.

Pojem gender poukazuje na to, že kultura a společnost formují „typicky“ mužské vlastnosti a chování v průběhu procesu socializace. Příslušníci jednotlivých pohlaví si tak osvojují svou genderovou roli, která je definována jako vhodné chování pro jedno či druhé pohlaví.¹⁶ Pro mužskou kulturu tak bývá typická např. orientace na úspěch, pro ženy pak např. orientace na rodinu.

Osvojování genderových rolí probíhá od dětství, což dokresluje známá skutečnost, že rodiče se chovají k dívkám a k chlapcům odlišným způsobem. Pro výchovu dívek je tedy typický důraz na sociální vztahy, empatii, rodinné prostředí – pro výchovu chlapců je charakteristický důraz na nezávislost, aktivitu, úspěšnost, průbojnost atd. Je např. známo, že chlapcům se jejich projevy agresivity tolerují více, než dívkám – je to něco „normálního“.

Období adolescence je z hlediska interiorizace reprodukce genderových rolí nejvýznamnější. Jedinci si totiž intenzivněji uvědomují pohlavní rozdíly, čímž roste důležitost odlišného chování. Prostřednictvím příslušnosti k určitému pohlaví dospívající budují svou osobní identitu, a proto se ve svém chování snaží upřednostňovat takové způsoby, které jsou v dané společnosti jednoznačně vázány na představu muže či ženy.¹⁷ Pro školní prostředí je

¹⁶ Jandourek, 2001, s. 90.

¹⁷ Macek, 1999, s. 77 – 84.

pak typické, že chlapci mají tendenci častěji porušovat školní řád než děvčata, bývají agresivnější, chodí za školu, nebojí se experimentovat apod. Naopak dívky nemají tendenci bouřit se proti autoritám, nemají problém se podřídít pokynům učitelům, jsou poslušnější, pasivnější.

Jisté srovnání bychom mohli najít i v přírodě, neboť je známo, že větší agresivita samců je způsobena mužskými pohlavními hormony (androgeny), které agresivní chování výrazně ovlivňují.¹⁸ Dalo by se tedy říci, že chlapci mají v období adolescence větší sklony chovat se rizikově, neboť se zde kombinuje složitost této životní etapy s pohlavním dozráváním.

Z vlastní praxe mohu uvést svou zkušenost s poměrem udělených kárných opatření mezi chlapci a dívkami ve třídě, kde jsem třídní učitelkou (2. ročník – střední odborná škola). Z celkového počtu 10 dívek bylo pouhým dvěma z nich uděleno během letošního školního roku uděleno napomenutí či důtka. Oproti tomu z celkového počtu 16 chlapců jich pouhých pět neobdrželo žádné kárné napomenutí. U chlapců mnohem častěji eviduji sklony k záškoláctví, netoleranci (např. verbální narážky na příslušníky jiných ras apod.) a pochopitelně agresivitě – ať už verbální či nonverbální.

Pokud bychom se krátce odklonili od školního prostředí a pro ilustraci se zastavili v oblasti kriminality, která se sociálně patologickými jevy úzce souvisí, zjistili bychom, že ženy obecně páchají menší množství trestných činů (ty jsou navíc méně závažné v porovnání s muži – např. násilné trestné činy nebo sexuální delikty, jsou v ženské populaci výrazně méně zastoupeny). Je to způsobeno nižším prahem pocitů hanby a viny, a již dříve zmiňovanou nižší tendencí k agresivitě a dominanci. Ženy tedy usilují o méně kriminogenní a lépe dosažitelné cíle.¹⁹ Stručně řečeno – muži mají větší tendenci riskovat, žít nebezpečně²⁰

¹⁸ Jedlička, R., Kot'a, J., 1998, s. 69.

¹⁹ Hřčka, 2001, s. 209.

²⁰ Janata, 1997, s. 128.

a vykazují více projevů antisociálního chování než ženy. Ty mají navíc agresivnější podobu. Tento fakt je obzvláště zřetelný v kritickém období adolescence.²¹

Pro zajímavost přikládám tabulku vyňatou z veřejné databáze Českého statistického úřadu, ze které je zřejmý nepoměr mezi obviněnými mladistvými muži a ženami v neprospěch mužů.

		1995	1999	2000	2001	2002
Obvinění celkem		8 000	6 934	5 967	4 583	3 384
v tom:	dospělí	7 491	6 707	5 804	4 463	3 282
	mladiství	509	227	163	120	102
	muži - dospělí	7 221	6 352	5 448	4 225	3 123
	- mladiství	492	214	156	116	99
	ženy - dospělé	270	355	356	238	159

Obvinění podle pohlaví na území České republiky (stav k 31. 12. 2002)

Zájemcům o problematiku rozdílů mezi pohlavími v souvislosti s antisociálním a rizikovým chováním doporučuji rozsáhlou publikaci autorů Moffita, Caspiho, Ruttera, Silvy s názvem *Sex Differences in Antisocial Behaviour. Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study*, vydanou v roce 2001 nakladatelstvím Cambridge.

²¹ Moffit, Caspi, Rutter, Silva, 2001, s. 1.

4. Prevence sociálně patologických jevů

Je nesporné, že rozvoji sociálních patologií je nutno předcházet všemi možnými prostředky. Z tohoto důvodu se nad ní zamýšlí mnoho autorů a existuje velké množství různých pohledů na ni. Např. Pokorný et al.²² píše:

„Prevencí sociálně patologických jevů rozumíme cílevědomým, plánovitým a komplexním posilováním forem zdravého životního stylu minimalizovat výskyty a důsledky těchto jevů.“

Prevence sociálně patologických jevů tedy zahrnuje konkrétní aktivity realizované s cílem předejít či zamezit nežádoucím jevům. Některé školy mají svůj preventivní program či jiné informace týkající se prevence na svých stránkách. To považují za dobrý nápad. Např. ZŠ Mendelova na svých stránkách uvádí:

„Prevence by měla být dlouhodobým působením na dítě s ohledem na věk a jeho aktuální prožívání světa, směřována spíše na rizikové faktory spolupodílející se na vzniku závislostí a jiných sociálně patologických jevů. Patří sem kvalita a zralost sebepojetí, schopnost prosadit se ve skupině vrstevníků, znalost svého vlastního hodnotového rámce, vlastních postojů a rámců chování a přijetí skutečnosti, že za své postoje a chování každý sám nese odpovědnost. Spadá sem také celá škála pozitivních orientací na vlastní život a trávení volného času a hledání realizační linie ve vlastním životě, včetně nácviku alternativních forem chování v rizikových či jinak psychicky náročných situacích.“²³

Prevence je nesporně důležitá na všech typech škol. Neustále se totiž zvyšuje počet dětí, jež se stávají závislými na návykových látkách či jsou oběťmi agresivního chování. Jsou to především děti školního věku, které spadají do rizikové oblasti výskytu patologických jevů,

²² Pokorný, Telcová, Tomko, 2002, s. 9.

²³ Program prevence sociálně patologických jevů [online]. 2008 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.zsmendelova.cz/skola/dokumenty/program-prevence>>.

a které jsou vlivem společnosti a „módních“ trendů zřejmě nejvíce ohroženy. Předcházet sociálně patologickým jevům je mnohem jednodušší než následně řešit problémy, které s sebou tyto jevy přinášejí. Důležitou roli v oblasti prevence sociálně patologických jevů hrají nejen různé instituce, jakými jsou školy, centra volného času atd. Důležitá je rovněž sociální politika. Ta se:

„.....musí snažit konstruovat preventivní aktivity nejen z pohledu okamžité potřeby, ale především z dlouhodobého hlediska. Je nutné vytvářet takové nástroje sociální politiky, jež budou přispívat k znemožnění vzniku společensky nežádoucích zárodků sociální patologie. Je potřeba předcházet tomu, aby ve společnosti vznikaly nové sociálně handicapované skupiny, především mezi mladými lidmi“²⁴

Podle některých autorů (např. Pokorný, Telcová, Nešpor, Maňák aj.) lze prevenci sociálně patologických jevů rozčlenit na několik konkrétních druhů a úrovní. Jestliže má být prevence sociálně patologických jevů účinná, musí být dostatečně komplexní. Nezbytná je rovněž vzájemná propojenost a spolupráce jednotlivých úrovní prevence.

Prevenci sociálně patologických jevů je možné rozdělit:

1. primární prevenci – je považována za základní. Zaměřuje se především na předcházení

ohrožujícím situacím v celé sledované populaci a jejím hlavním úkolem je snaha o to, aby určité negativní a nežádoucí jevy vůbec nenastaly. Základním principem strategie prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže ve školství je výchova žáků ke zdravému životnímu stylu, k osvojení pozitivního sociálního chování a zachování integrity osobnosti²⁵.

²⁴ Čákrťová, 1994, č. 4, s. 5-8.

²⁵ Prevencí se zabývají i mnohé neziskové organizace. Za všechny jmenujme např. občanská sdružení Elio či Proxima Sociale. Osobně jsem se zúčastnila jednoho semináře pro lektory prevence rizikového chování Elio o. s. Sdružení spolupracuje s několika školami a zaměřuje se mj. na prevenci závislostí, práci s třídním kolektivem atd. Více na www.elio.cz

2. sekundární prevenci – nastupuje tehdy, existují-li rizika a signály negativního vývoje jedince či sociální skupiny. Rozumíme jí „*předcházení vzniku, rozvoji a přetrvávání závislosti u osob, které již drogu užívají nebo se na ní stali závislými. Obvykle používána jako souborný název pro včasnou intervenci, poradenství a léčení.*“²⁶

3. terciární prevenci – je označována jako prevence následná. Je zaměřena na jedince, u nichž se již negativní či nežádoucí sociálně patologický jev projevil. Snaží se o zmírnění následků problémového jevu a jeho opakování. Smyslem je resocializace narušených jedinců a rekonstrukce nefunkčního sociálního prostředí.

4.1 Systém primární prevence ve školách a školských zařízeních v ČR

Systém organizace a řízení primární prevence rizikového chování u žáků vychází z *Metodického doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních č.j. 21291/2010-28*²⁷. Tento dokument, vydaný Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT), je v souladu se strategií prevence rizikového chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy, Národní strategií protidrogové politiky a Strategií prevence kriminality (na vládní úrovni ji koordinují *Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky a Republikový výbor pro prevenci kriminality*).

Dokument je prioritně zaměřen na předcházení rozvoje rizikového chování žáků, avšak obsahuje i terminologii spojenou s danou problematikou, jmenuje instituce v systému prevence, obsahuje doporučení školám při řešení rizikových forem chování, úlohu pedagogického pracovníka, doporučení pro tvorbu preventivních programů škol apod.

²⁶ *Sekundární prevence* [online]. 2006 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <http://www.drogy-info.cz/index.php/info/glosar_pojmu/s/sekundarni_prevence>.

²⁷ Metodické doporučení nabylo účinnosti dnem 1.11.2010.

MŠMT každoročně vyčleňuje finanční prostředky na specifickou primární prevenci rizikového chování, vytváří legislativu, vydává metodické pokyny, má zřízen poradní orgán *Výbor pro koordinaci primární prevence a Výbor krajských školských koordinátorů prevence*. Dále spolupracuje s Úřadem vlády Rady vlády pro koordinaci protidrogové politiky a Republikovým výborem pro prevenci kriminality Ministerstva vnitra. Spolupracuje rovněž s odbornou veřejností – nestátním neziskovým sektorem, pedagogickými fakultami, odbornými fakultami (zejména s Centrem adiktologie 1. LF Psychiatrické kliniky UK Praha) s pedagogicko-psychologickými poradnami atd.

Na systému primární prevence se rovněž podílí krajské úřady, které koordinují činnost jednotlivých institucí v systému prevence v resortu školství, mládeže a tělovýchovy a rovněž vytváří podmínky pro realizaci Preventivních programů²⁸ ve školách svého regionu, zabezpečují funkční systém vzdělávání pedagogických pracovníků, zřizují pedagogicko-psychologické poradny atd.

Náplní práce krajského školského koordinátora prevence je koordinace činností realizovaných v rámci krajské koncepce prevence – což obnáší mj. spolupráci s krajským protidrogovým koordinátorem, koordinátorem romské problematiky, pracovníky OSPOD, metodicky vede metodiky prevence, provádí kontrolu naplňování Preventivních programů škol (na jejich tvorbě se podílejí všichni pedagogičtí pracovníci školy) atd. V rámci pedagogicko-psychologických poraden zajišťuje specifickou prevenci metodik prevence, který zejména úzce spolupracuje s jednotlivými školami a dalšími institucemi a subjekty, které se v systému prevence angažují.

Předcházení rozvoji rizikového chování dále zajišťují i jednotliví ředitelé škol, kteří jmenují školní metodiky prevence, kontrolují jejich činnost. Dále např. vyhodnocují plnění

²⁸ Preventivní program je preventivním programem školy a školského zařízení a je součástí školního vzdělávacího programu. Obsahuje jasnou definici cílů s plánem jejich naplnění. Má za cíl mj. snižovat výskyt rizikového chování, pozitivně ovlivňovat rizikové projevy chování, podporuje zdravý životní styl, pomáhá jedincům z rizikového prostředí atd.

Školního preventivního programu, začleňují jej do osnov a učebních plánů školního vzdělávacího programu škol atd. Školní metodik prevence a třídní učitel zachycují a řeší problematiku chování žáků, spolupracují s rodiči, popř. dalšími institucemi zabývajícími se ochranou zdravého rozvoje mládeže atd.

Na prevenci rizikového chování, ale i poradenství, popř. metodické a analytické činnosti, se podílejí i další instituce. Je jich relativně velké množství, ať již hovoříme o státních či neziskových organizacích. Patří sem zejména Institut pedagogicko-psychologického poradenství, jehož zřizovatelem je MŠMT. Dále je nutné zmínit síť pedagogicko-psychologických poraden, které poskytují odborné psychologické a speciální pedagogické služby a konzultace žákům i pedagogům. Speciálně pedagogická centra, která jsou školskými poradenskými zařízeními, pak poskytují bezplatně standardní poradenské služby, a to na žádost žáků, jejich zákonných zástupců, škol nebo školských zařízení. V různých centrech, ale i na školách pak působí výchovní poradci, školní psychologové, speciální pedagogové, metodici prevence, dětem ze sociokulturně znevýhodněného prostředí pomáhají asistenti pedagoga atd.

Nesmím však zapomenout zmínit Orgán sociálně právní ochrany, který úzce spolupracuje se školami a má za cíl mj. hájit zájmy dítěte (např. při soudních řízeních), dohlížet na problémové rodiny, pomáhat řešit některé problémové situace. Tento úřad je zřizován při městských úřadech. Dále pak Policii České republiky, která se primární prevencí zabývá formou přednášek na školách, informováním veřejnosti.²⁹

²⁹ *Rady Policie ČR a informace o prevenci* [online]. 2010 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.policie.cz/clanek/rady-policie-cr-a-informace-o-prevenci-143872.aspx>>.

4.2 Funkce rodiny z hlediska prevence rizikového chování

Rodina je první sociální institucí, která se snaží dítě od narození vychovávat a vštěpovat mu základní morální návyky a normy dané společností. Především však jedince připravuje na vstup do praktického života. Výchovnou funkci částečně přebírají také školní instituce.

Děti se již od mateřské školky seznamují např. se škodlivostí kouření, učí se dodržovat zásady slušného chování atd. Rodiče však na školu velmi často přenášejí vlastní odpovědnost a očekávají, že profesionální přístup pedagoga může do jisté míry napravit chyby, kterých se ve výchově vlastních dětí dopustili. Učitelé jsou však většinou v tomto ohledu bezmocní. Zejména pokud rodiče se školou nespolečně spolupracují, neuvědomují si své chyby a jejich výchovný přístup je nesprávný. Ve velké míře tedy záleží na tom, jak rodiče i ostatní členové rodiny nahlízejí například na kouření. Malé dítě i dospívající jsou názory svých blízkých do velké míry ovlivňováni a částečně je přejímají.

Na děti a mládež pochopitelně působí i mnoho dalších vnitřních i vnějších vlivů (povahové vlastnosti, postoje, kamarádi, masmédiá aj.), jsou to ale především rodiče, kteří by dítě měli varovat a informovat o nebezpečných látkách, se kterými se může setkat a velmi záleží na tom, jak dítě na tuto skutečnost připraví. V žádném případě se rodiče nemohou spoléhat na to, že tuto funkci v plném rozsahu naplní instituce školy. V rodině je proto nezbytně nutné o této problematice otevřeně komunikovat.

Je všeobecně známé, že k základním funkcím rodiny můžeme zařadit například funkci biologicko-reprodukční, ekonomicko-zabezpečovací, pečovatelskou, emocionální, socializačně výchovnou a další. Je tedy nesporné, že nestačí jen dítě přivést na svět. Rodina by měla být místem, které mladému člověku pomůže naplnit jeho základní životní jistoty (pocit bezpečí, jistoty, lásky atd.). Měla by být jakýmsi přístavem, kam se bude vždy vracet, kde najde své útočiště.

Nároky a požadavky, jež jsou na dnešní rodinu kladeny, se stále zvyšují. Zákonitě tak došlo i k určitým proměnám ve funkci rodiny. Důsledkem toho bohužel je, že rodina plní své

funkce stále méně dostatečně. Jak jsem již zmiňovala dříve, rodiče často bývají velmi časově vytíženi, což je problémem zejména při naplňování emocionálních potřeb jejich dětí. Často nemají čas s nimi v klidu promluvit o problémech a trápeních, nenajdou si čas na ocenění jejich úspěchů, nezajímá je, jak tráví svůj volný čas atd. Mladý člověk pak může hledat chybějící citovou oporu a zájem u svých přátel, v partách, což s sebou může přinést mnoho nebezpečných rizik.

Jak jsem již dříve zmínila, období adolescence je problematické pro všechny zainteresované. *„Adolescenti často nebývají ochotni přijímat doporučení dospělých, zkoušejí hranice svých možností. Tato věková kategorie je zvláště ohrožena na významu nabývá prevence za účasti vrstevníků.“*³⁰

4.3 Funkce školy z hlediska prevence rizikového chování

Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy vydalo pokyn s názvem *Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*, který má čj. 14 514/2000-51, který je platný od 1. 1. 2001. Systémově se zaměřuje na celou škálu sociálně patologických jevů a vymezuje minimální preventivní programy na úrovni škol a školských zařízení a role jednotlivých institucí.

Vzhledem k tomu, že na zkoumané škole působí pouze výchovný poradce, coby odpovědný pracovník za prevenci a odstraňování nežádoucích jevů, zaměřím se v této kapitole převážně na jeho funkci. Na některých školách se touto problematikou ještě zabývá školní metodik prevence a školní psycholog. Nesmírně důležitá je rovněž role učitele, u níž se v této kapitole stručně zastavím.

³⁰ Zášková, 1998, s. 35.

4.3.1 Standardní činnosti školního metodika prevence

Obvyklá náplň práce školního metodika prevence je vymezena v příloze č. 3/II vyhlášky č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních³¹. Ačkoli na vybrané škole školní metodik prevence nepůsobí, náplň jeho práce zejména obnáší:

1. Metodické a koordinační činnosti

- Koordinace tvorby a realizace preventivního programu školy.
- Koordinace a realizace aktivit souvisejících s prevencí sociálně patologických jevů.
- Metodické vedení činnosti pedagogických pracovníků školy v oblasti prevence.
- Koordinace vzdělávání pedagogických pracovníků školy v této oblasti.
- Koordinace a realizace aktivit souvisejících s prevencí rasismu, xenofobie, integrací žáků – cizinců atd.
- Zajišťování spolupráce školy s orgány mající ve své kompetenci problematiku prevence.
- Kontakt s příslušným odborným pracovištěm v případě nutnosti intervence.
- Shromažďování odborných zpráv žáků s problematikou sociálně patologických jevů.
- Vedení písemných záznamů a navržených opatření souvisejících s touto problematikou.

2. Informační činnosti

- Předávání odborných informací s touto tematikou.
- Prezentace výsledků svého působení a získávání odborných informací.
- Vedení databáze spolupracovníků školy v souvislosti s prevencí.

³¹ Česká republika. Vyhláška o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních. In *Sbírka zákonů*. 2005, 20, s. 482-512.

3. Poradenské činnosti

- Vyhledávání žáků s rizikem či projevy sociálně patologického chování.
- Poskytování poradenské činnosti těmto žákům a jejich zákonným zástupcům.
- Spolupráce s třídními učiteli při zachycování varovných signálů.
- Zajišťování podmínek pro integraci žáků se specifickými poruchami učení a následná koordinace spolupráce s odbornými pracovišti.

4.3.2 Náplň práce výchovného poradce na vybrané škole

Náplň práce výchovného poradce je rovněž stanovena vyhláškou MŠMT ČR č.72/2005 Sb. o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních. Výchovný poradce se rovněž zabývá problematikou vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků mimořádně nadaných, včetně možnosti individuálního studijního plánu dle vyhlášky č. 73/2005 Sb. Rozsah přímé pedagogicko – psychologické činnosti pedagogických pracovníků je stanoven v nařízení vlády č. 75/2005 Sb.

Náplň práce výchovných poradců na školách můžeme rovněž zjistit z mnoha dalších zdrojů, např. na stránkách Institutu pedagogicko-psychologického poradenství České republiky³². Domnívám se, že výčet není konečný a na konkrétních školách se může náplň jeho práce výrazně lišit.

Výchovný poradce však zejména:

- spolupracuje se školním psychologem nebo školním speciálním pedagogem,
- spolupracuje s pedagogicko-psychologickou poradnou a Střediskem výchovné péče,
- provádí vyhledávání žáků, kteří potřebují pomoc a jejichž výchova, vzdělávání nebo psychický a sociální vývoj vyžadují speciální péči,

³² *Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR* [online]. 2011 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.ippp.cz/>>.

- předkládá návrhy na postup a řešení problémů žáků,
- průběžně sleduje chování žáků po dobu školní docházky,
- koordinuje spolupráci třídních učitelů se školním psychologem nebo speciálním pedagogem,
- pomáhá v kariérovém poradenství a spolupracuje s učiteli odborných předmětů, kteří se orientují na volbu profese,
- pomáhá vytvářet kariérové poradenství školy ve spolupráci s úřady práce,
- metodicky pomáhá třídním učitelům při řešení aktuálních problémů třídních kolektivů,
- podílí se na realizaci preventivního programu školy a pomáhá při jeho vytváření,
- spolupracuje se školním metodikem prevence,
- své činnosti si vede písemné záznamy,
- spolupracuje s rodiči nebo zákonnými zástupci dítěte,
- je ochráncem práv dítěte v prostředí škol.

Na zkoumané škole však výchovná poradkyně vykonává ještě další funkce. Dalo by se říci, že částečně přebírá funkce metodika prevence i školního psychologa. Proto bych k náplni její práce ještě doplnila tyto body:

- podílí se na akcích pořádaných školou, které souvisejí s prevencí nežádoucích jevů na školách i v celé společnosti,
- poskytuje konzultační a poradenskou činnost studentům, jejich rodičům i pedagogickým pracovníkům školy,
- zajišťuje informovanost studentů školy o činnosti institucí, které mohou nějakým způsobem pomoci ve stavu nouze,
- úzce spolupracuje zejména s třídními učiteli,
- aktivně řeší problémy spojené se školní docházkou,
- vyhledává problematické studenty, se kterými konzultuje jejich situaci.

Výchovná poradkyně na vybrané škole se kromě poradenství věnuje i výuce. Učí předměty jako je Občanská nauka, Psychologie, Základy společenských věd a Psychologie prodeje. Ředitelka školy jí na poradenskou činnost vyhrazuje 4 vyučovací hodiny týdně, které jsou zahrnuty do jejího úvazku (z celkových 21 hodin týdně).

4.3.3 Učitel jako sociální pedagog

Je všeobecně známo, že úkolem učitele je zejména vyučovat a vychovávat. Laická veřejnost si však málokdy uvědomuje, že učitelova práce spočívá ještě v dalších úkolech. Ráda bych na tomto místě uvedla ty, o kterých se málokdy hovoří³³:

Diagnostická funkce: jedná se o soustavné pozorování a jednání žáka. Jakákoli nekázeň, agrese, či jiné neadekvátní projevy mohou indikovat přítomnost patologie a neměly by být podceňovány.

Poradenská funkce: představuje poskytnutí pomoci, podporu a pochopení problému, se kterým se na něho žák obrátí. K tomu je nezbytně nutné znát zásady včasné intervence a vědět, na kdy je potřeba zkontaktovat rodiče či na jakého odborníka se v případě potřeby obrátit.

Funkce informační: jedná se zejména o poskytování konzultací, kdy zejména s rodiči analyzuje stránky problému žáka. Je si vědom nutnosti úzké spolupráce s nimi.

Konzultace: jedná se o intervenční techniku, kterou se učitel snaží pomoci i rodičům při řešení patologického problému.

Koordinační funkce: jedná se usměrňování interakce mezi učitelem a pedagogickým sborem, ve které rozhodující roli hraje ředitel a jeho styl řízení.

³³ Mühlpachr, 2001, s. 96 – 97.

V této souvislosti mě napadá jeden postřeh, který považuji za důležitý. Často se během různých pedagogických rad a schůzí setkávám s rozdílnými pohledy učitelů na žáka, který vykazuje prvky negativního chování. Ať to je odmítání, vyrušování, pozdní příchody do hodin, neomluvené absence atd. Zmíním se o dvou extrémních názorech, ačkoli existuje ještě mnoho dalších. Jedni kolegové bývají velmi přísní a při sebemenším prohřešku navrhnou přísná kázeňská opatření. Druzí na výchovnou roli školy rezignovali a říkají, že „*to stejně nemá cenu a nic nepomůže.*“ Při pravidelných poradách se tak často nemůžeme shodnout, jak diskutovaný problém řešit.

Podle mého názoru je nutné ke každému studentovi (a jeho případu) přistupovat individuálně, neboť důvody, proč došlo k porušení školního řádu, nejsou u každého stejné. Učitel (zejména ten třídní) by se měl vždy zajímat o to, proč k problému došlo, neboť při unáhleném a často nevhodně řešeném problému, může dojít ke vzniku ještě závažnějšího deliktu. Je důležité věřit v úspěch výchovného procesu.

Jednorázové tresty, které se většinou v souvislosti s porušením řádu školy udělují, bývají podle mých zkušeností neúčinné (byť je velmi snadné je udělit a tím problém zdánlivě vyřešit). Skutečnost je však taková, že se málokdy něco změní. Pokud se jedná o hlubší problém (např. neuspokojivou rodinnou situaci), je pravděpodobné, že dojde k dalším recidivám. Důležité je proto zjistit, proč problém vznikl a pokusit se zamezit všemi možnými prostředky k jeho opakování. To často vyžaduje dlouhodobější sledování a časovou investici ze strany učitelů.

4.3.4. Další možnosti prevence sociálně patologických jevů na školách

Důležitost prevence a efektivní řešení rizikového chování žáků na školách je nesporná. Z médií se dozvídáme o nových formách sociálně patologických jevů u mládeže, o narůstající agresivitě žáků (nejen vůči sobě, ale ve vztahu k učitelům), snižuje se hranice věku dětí v souvislosti s prvními experimenty s alkoholem, cigaretami (první zkušenosti děti získávají ve věku od 11 – 13 let) atd. Na všechny tyto skutečnosti musí škola reagovat. Kromě školního

metodika prevence, výchovného poradce a dalších odborníků působících na škole či v pedagogicko-psychologických poradnách, existují i další (méně známé) možnosti.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky poskytuje školám **dotaci ze státního rozpočtu** na realizaci aktivit v oblasti prevence rizikového chování. Školy mají možnost zažádat si o finanční příspěvek na svůj konkrétní projekt s touto tematikou (manuál pro žadatele je k dispozici na internetových stránkách ministerstva). Pokud je škole dotace přidělena (tj. je vybrána v dotačním řízení), musí získané prostředky využít na příslušný projekt a doložit ministerstvu zprávu o jeho konkrétní realizaci (termínem bývá 30. červen).

Možné je rovněž zažádat o dotaci na vybraný certifikovaný program pro učitele zaměřený na prevenci nežádoucích projevů chování. Důraz je kladen na prevenci užívání legálních drog – tj. alkoholu a tabákových výrobků, které jsou mladými lidmi užívány ve stále nižším věku.

Při tvorbě školních vzdělávacích programů většina škol využila možnosti zakomponovat do svého vzdělávacího plánu např. **výchovu k prosociálnímu chování**, etickou výchovu apod. Této tematice je poskytnut největší prostor v hodinách např. občanské výchovy, nebo je samostatně vyučováním předmětem. Vliv etické výchovy pak dále prochází napříč všemi předměty a týká se veškerého dění na škole. Etické výchově, zdravému životnímu stylu, drogám atd. je věnován prostor i v jiných předmětech. Za anglický jazyk, který vyučují, mohu konstatovat, že se těmto problémům věnuji při probírání témat *Problems of contemporary world, Problems of young generation*.

V současnosti občas slyšíme o umístování **kamerových systémů** do některých škol. Tyto vnitřní kamerové systémy jsou často kritizovány Úřadem pro ochranu osobních údajů, některými rodiči a zástupci pedagogické veřejnosti. Toto téma je poněkud rozporuplné. Na jednu stranu je pravdou, že přítomnost kamer na škole citelně narušuje soukromí žáků i učitelů na škole, neboť nikomu není příjemné být pod soustavným dohledem kamer. Na druhou stranu je nesporné, že prostor střežený kamerou z hlediska prevence např. vandalismu, zcela bezpečný.

Jako dobrá **prevence závislosti na tabáku** může fungovat pořádání celoškolských akcí ke Světovému dni bez tabáku³⁴, vyhlášení školních soutěží (mohou být výtvarné, literární apod.). Jako další možnost se nabízí uspořádání sportovního dne, kdy je zdůrazněna důležitost nekouřit pro udržení fyzické kondice. Ve škole by pochopitelně měly být dostupné informace s touto tematikou na školních chodbách, nástěnkách, popř. toaletách. Informace je rovněž vhodné předávat i interaktivní formou (např. pomocí křížovek, soutěží, fotografií atd.).

Dalším klíčem k omezení rizikového chování mládeže na školách je soustavná práce na budování **klimatu školy**, které je velmi důležité pro formování zdravého studijního prostředí. Proto se školy stále více snaží zařadit do škol i množství mimoškolních aktivit, které výrazně pomáhají budovat lepší vztahy na škole. Učitelé si stále častěji uvědomují nutnost mimoškolních aktivit (výletů do přírody, víkendových pobytů apod.), které rovněž pomáhají budovat lepší mezilidské vztahy. Ředitelé škol bývají v tomto směru velmi vstřícní a tyto aktivity podporují.

Neméně důležité je i další vzdělávání pedagogických pracovníků, kteří by měli být schopni orientovat se v dané problematice, měli by znát aktuální situaci, trendy v řešení těchto problémů a jejich prevenci, rozpoznání šikany atd. Též se zvyšuje zájem o kurzy v oblastech komunikačních dovedností, nových forem práce s problematickými dětmi atd. **Další vzdělávání učitelů** zajišťuje např. Národní institut pro další vzdělávání, kde je možno vybrat si z mnoha akreditovaných programů MŠMT.

³⁴ Tento den byl Světovou zdravotnickou organizací stanoven na 31. května (slaví se od roku 1987).

5. Projevy rizikového chování a jejich stručná charakteristika

Vzhledem k tomu, že projevů rizikového chování je velké množství a jejich výčet a popis by byl velmi obsáhlý, rozhodla jsem se zaměřit zejména na ty, které jsou jmenovány v *Metodickém doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních č.j. 21291/2010-28*.

Nejdříve se však zastavím u nejčastěji řešených problémů na vybrané škole za poslední dva roky, které uvedla při rozhovoru výchovná poradkyně školy, Mgr. Světlana Nikodemová (podrobněji viz. příloha č. 1).

Výchovná poradkyně školy (v letech 2008 – 2010) se **nejčastěji** setkala nebo řešila:

1. **Asociální chování:** agresivita (šikana) a záškoláctví.
2. **Závislosti na návykových látkách:** kouření (tabakismus) a alkohol (může přejít v závislost zvanou alkoholismus).

Je však možné, že od té doby došlo k určitým změnám a tato skutečnost již není aktuální. V této kapitole bych se ráda u jednotlivých jevů krátce zastavila a v teoretické rovině alespoň stručně vysvětlila jejich projevy a možné příčiny vzniku. Podrobnější charakteristika některých z nich se nachází v přílohách.

Je všeobecně známo, že lidská **agresivita** má několik různých forem, z nichž některé jsou **žádoucí a jiné nežádoucí**. Agresivní chování lidí se samo o sobě řídí pravidly, která se vyvinula během biologické evoluce. V kulturní společnosti je však nutno vymezit míru a oprávněnost určitého agresivního chování, proto existují opatření, která lidskou agresivitu regulují. V prostředí školy jsou zastoupena např. školním řádem.

Je však důležité, aby bylo jedincům umožněno nahromaděnou agresivitu žádoucím způsobem ventilovat, což u mládeže znamená např. poskytnutí dostatečného množství sportovních a jiných fyzických aktivit a nedovolovat přílišné vysedávání u počítačových her. Ty jsou v mnoha případech plné brutality, což by mohlo u některých jedinců (zejména dětí) vyvolat pocit, že násilí je vlastně „normální“. (podrobněji viz. příloha č. 2)

Závažným projevem agresivního chování je **šikana**. Jedná se o téma, o kterém se v poslední době často diskutuje. Patří mezi nejzávažnější negativní jevy v současné škole, ačkoli se neprojevuje jenom ve školách a nezahrnuje jen věkovou kategorii školáků. Můžeme se s ní setkat v průběhu celého života. Existuje více definic šikany, zde pro ilustraci uvádím dvě:

„Šikanování je nebezpečně rozbujelou sociální nemocí ve společnosti, jejímž důsledkem je poškozování zdraví jednotlivce, skupin, včetně rodiny a společnosti vůbec.“³⁵

„Šikana je tělesné, psychické nebo spojené ponižování nebo týrání jedinců jinými, nejčastěji ve vrstevnických skupinách. Původci šikany bývají jedinci tělesně silnější, starší, vyspělejší či v početní převaze.“³⁶

Zajímavá je analýza mediálního obrazu šikany, ze které je patrné, že informace, které jsou médiu předkládány, jsou mnohdy velmi zkreslující. PhDr. Leona Běhounková z Institutu pedagogicko-psychologického poradenství ČR při MŠMT píše: *„V roce 2008 – 2009 realizoval Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR (IPPP ČR) analýzu mediálních sdělení týkajících se šikany, a to v rozmezí od ledna 2007 do června 2008. Analýza zkoumala přepisy televizních, rozhlasových, novinových a časopiseckých sdělení, v nichž se objevovalo slovo šikana (v různých tvarech). Téma šikany se v médiích objevovalo v různých významech i v různé kvalitě zpracování“³⁷.*

Autorka dále uvádí: *„Z analýzy vyplývá, že mediální sdělení, týkající se šikany ve školství, podávají v převážné míře zkreslující informace o formách šikany, jejím průběhu i důsledcích. Často dochází k nadužívání pojmu šikany (např. „pokuty za špatné parkování je*

³⁵ Kolář, 2001, s. 17.

³⁶ Hartl, 2004, s. 271.

³⁷ Běhounková, L., PhDr.. *Analýza mediálního obrazu šikany* [online]. 2009 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <http://www.ippp.cz/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=2&Itemid=3>.

šikana“) a **zaměňování** šikany s jinými formami jednorázového agresivního či netolerantního chování“.

V závislosti na rostoucím věku účastníků šikany se bezpochyby mění i jejich specifika. Dobře si vzpomínám, že v době mého působení na základní škole nebyly případy šikany nikdy příliš promyšlené. Děti jednaly spíše spontánně a impulzivně a při prvním náznaku kázeňských postihů ze strany učitelů, většinou nevhodného chování zanechaly. Jak uvádí např. Kolář: „*Dětské šikany se dají rozhodně lépe odhalit a také se jednodušeji napravují.*“³⁸

Na střední škole, kde působím nyní, jsem se nejednou setkala s případy, které připomínaly jakési mafiánské praktiky. Do problematiky bylo zapojeno mnohem více aktérů a šikana se nedala tak snadno odhalit. Způsob trýznění oběti byl nesrovnatelný – většinou se jednalo o psychickou formu šikany.

Prevence šikany si klade za cíl předejít problémům a případným následkům spojeným s výskytem šikany či jiného agresivního chování. Školy mají velkou odpovědnost za předcházení vzniku tohoto nežádoucího jevu a proto je nesmírně důležité, aby se veškerými příznaky šikany začaly okamžitě zaobírat.

Domnívám se, že tento úkol nenáleží jen školnímu metodikovi prevence, výchovné poradkyni či školnímu psychologovi. Ostražití by měli být všichni zaměstnanci školy a v případě podezření upozornit nejlépe ředitele školy. Ten by měl neodkladně vydat pokyn k řešení případu a sám se jím aktivně zabývat.

Co dodat na závěr této kapitoly? Snad to, že šikanu nestačí odsuzovat, je nutné jí **rozumět**. Neexistuje jednotný, vždy uplatnitelný recept, jak se s ní vypořádat. Každá škola, třída, kolektiv, i každý případ šikany je odlišný a vyžaduje jiný přístup. Každá oběť i každý agresor jsou jedinečnou osobností. Důležité je, aby pedagogičtí pracovníci (a nejen oni) nebyli k projevům šikany lhostejní. Čím dříve se konkrétní případ začne řešit, tím menší

³⁸ Kolář, 2001, s. 48.

škody způsobí. Je proto nutné, aby byli pedagogičtí pracovníci (nejen odborníci působící na školách) s touto problematikou seznámeni a dále se sebevzdělávali. Jinými slovy - zajímali se o to, co se může ve škole stát.

Uvedu jeden smutný příklad neznalosti problematiky jednoho ze svých současných kolegů. Na pedagogické radě jsme řešili podezření na šikanu v jedné ze tříd. Třídní učitelka na podnět reagovala slovy „*Já vím, že Michala třída šikanuje, ale jemu to nevadí. On je takový zvláštní.....*“

(O šikanování ve školách, stádiích šikany, typologii agresora a oběti, návrh postupu řešení šikany na zkoumané škole, v příloze č. 3.)

Někteří studenti vybrané školy mívají problémy s pravidelnou školní docházkou. Mnohdy záměrně zvolí jiný program než učení, k čemuž se ve studentské hantýrce používá termín „zátaha“. *„Záškoláctví je jev, kdy se žák úmyslně, bez omluvitelného důvodu a bez vědomí, popř. souhlasu rodičů nezúčastňuje vyučování a zdržuje se mimo domov. Zpravidla souvisí se školní neúspěšností žáka“.*³⁹

Tím, že se žák ze závažného důvodu nedostaví do školy, porušuje školní řád. Škola (v zastoupení třídního učitele) je povinna pravidelnou docházkou sledovat a absenci omluvit na základě důvodu zaznamenaném v omluvném listě. Ačkoli na střední škole již není školní docházka povinná, je povinností školy absence evidovat a vyhodnocovat. Konkrétní podmínky jsou přesně vymezeny ve školním řádu, se kterým je každý žák na začátku školního roku opakovaně seznamován. Obecně pak tato konkrétní pravidla ve školních řádech vycházejí z příslušného Metodického pokynu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT), vydaného pod č.j. 10, 194/2002 – 14 „*k jednotnému postupu při uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví*“.

Pokud student dovršil věk 18 let, může si absence omlouvat sám, což provádí stejným způsobem jako zákonný zástupce. Do omluvného listu uvádí datum, důvod absence a svůj

³⁹ Průcha, Walterová, 2003, s. 310.

podpis. V případě ztráty omluvného listu je student povinen si v sekretariátu školy zakoupit nový (cena je 10,-) a s omluvami pokračovat do něho. Jsou však jedinci, kteří z obavy, aby rodiče nezjistili, že do školy nedocházejí pravidelně, nahlásí třídnímu učitelovi „ztrátu“ omluvného listu a zakoupí si nový. V tom momentě jsou majiteli dvou omluvných listů, přičemž jeden je určen pro rodiče a druhý pro školu. Rodiče tak mají při namátkové kontrole absencí dojem, že jejich potomek do školy pravidelně dochází, zatímco třídní učitel eviduje omluvy, o kterých rodič neví. Je proto dobré, když třídní učitel sleduje, který ze studentů vlastní duplikát, aby k takovýmto podvodům nemohlo docházet.

Ze své zkušenosti vím, že svůj vliv na záškoláctví mají i rodiče. Mnohdy dítě omlouvají kvůli prodloužené dovolené nebo jen proto, že dítě samo chce. Pro mnohé děti se záškoláctví může stát zvykem. Mnozí autoři však zdůrazňují, že „*pro první neomluvenou nepřítomnost vždy existuje jasný důvod*“.⁴⁰ Já osobně považuji za nesmírně důležitý zásah hned na začátku dříve, než se chození za školu stane jakýmsi zvykem. (O příčinách záškoláctví více v příloze č. 4.)

Dalším formou rizikového chování na školách jsou **krádeže**. Důvody pro odcizení určitého předmětu mohou být různé (závist, msta, příležitost atd.) a v mnoha případech není důležité, jak vysoká je hmotná škoda. Mnoho odcizených věcí může mít pro majitele spíše emocionální hodnotu, takže vyčíslit výši ztráty v takovýchto případech nelze. Neznamená to však, že je čin méně závažný. O každém případě krádeže, musí být informován ředitel školy, který je povinen situaci řešit. V případě, kdy je hmotná škoda vyšší, musí být vyrozuměna policie. Většinou se kradou věci volně položené a nezabezpečené (zapomenuté v lavicích, z aktovek o přestávkách, z nezamčených skříněk atd.). Čím menší předmět je a cennější nebo zajímavější, tím je pro zloděje lákavější. Z vlastní zkušenosti vím, že vypátrat pachatele nebývá jednoduché. Vzhledem k tomu, že krádež je odsouzeníhodný a protiprávní čin, jsou do školního řádu zapracovány sankce, pokud se jí někdo dopustí. Vždy je důležité zabývat se příčinami krádeže, neboť se v některých případech může jednat o kompulzivní jednání, které je nutno řešit s odborníkem.

⁴⁰ Kyriacou, 2005, s. 51.

Užívání **návykových látek** je bohužel mezi současnou mládeží poměrně rozšířené. Tyto psychoaktivní látky mají za cíl u konzumentů vyvolat příjemné pocity, mezi něž většinou patří: zlepšení sebehodnocení, zbavení nejistoty, dosáhnout rychlého uspokojení apod. V každém historickém období existovala nějaká společensky tolerovaná droga – u nás jsou to zejména kouření a alkohol. Faktem zůstává, že u pravidelných konzumentů dojde k vytvoření závislosti, což může mít za následek tělesné, psychické a sociální problémy.

O **kouření** (tabakismu) je všeobecně známé, že „*tabák patří mezi návykové drogy [...] Tabákový kouř obsahuje řadu škodlivin, dehet, kysličník uhelnatý, formaldehyd, arsenid, kyanid. [...] z velkého množství chemikálií v tabákovém kouři je návyková pouze jedna – nikotin.*“⁴¹

Na zkoumané škole je kouření velmi rozšířeným jevem. Žáci se k němu uchylují o velké přestávce, která trvá 30 minut. Shromažďují se v areálu školy – konkrétně v jeho skryté části, kam není příliš vidět. Boj školy proti němu je poměrně marný, neboť na škole studuje velké množství studentů, kteří si tento zlozvyk nedokážou během celodenního vyučování odepřít. Ačkoli všude platí přísný zákaz kouření, toto nařízení nepomáhá. Kouření je zde nejvýraznějším hromadným jevem a u mnohých, dle mého názoru, slouží k sebeprosazení se ve skupině vrstevníků a dodání si chybějícího sebevědomí. Vzpomínám si, že jednou jsem zaslechla rozhovor dvou mladíků na chodbě školy. Jeden říkal druhému: „*Představ si, že já jsem se naučil kouřit až tady.*“ (O typologii kuřáků více v příloze č. 5.)

S definicí **alkoholismu** (tj. chorobné závislosti na alkoholu) se můžeme seznámit mj. na internetové stránce Informačního centra pro mládež seznámit: „*....Jedná se o nemoc, která poškozujezdravotní stav postiženého a výrazně zasahuje do jeho osobních, pracovních a sociálních vztahů. Závislost na alkoholu může být fyzická i psychická.*“⁴²

⁴¹ Mühlpachr, 2001, s. 22.

⁴² *Sociálně patologické jevy* [online]. 2011 [cit. 2011-02-28]. Dostupné z WWW: <http://www.icm.cz/taxonomy_menu/4/16>.

Alkohol je droga, která má u nás tisíciletou tradici a jeho konzumace je součástí velkého množství rituálů. Někdy může jeho odmítnutí způsobit negativní reakci okolí. Vzpomeňme si na větu, kterou každý z nás někdy slyšel „*Pojď, připijeme si na.....*“. Rituál připíjení si na zdraví, ťuknutí skleniček, bývá brán jako symbol dospělosti a mnoho mladých lidí touží po chvíli, kdy se ho také bude moci zúčastnit. Odtud je jen krůček k následnému vypěstování si závislosti. Je důležité, aby se dítě dostalo i k jiným projevům dospělosti a toto období nebylo spojováno jen s možností pít alkohol. Je tedy nutné opět vyzdvihnout důležitost podnětného rodinného prostředí.

Je nesporné, že z občasného pití alkoholu nemusí vzniknout závislost. Je však nutné, aby škola opakovaně zdůrazňovala jeho škodlivost a v žádném případě nepřipustila možnost jeho konzumace v jejích prostorách. K této problematice se váže jedna z kasuistik, které jsou součástí praktické části této práce. (Fáze závislosti na alkoholu v příloze č. 6.)

Podívejme se však na další projevy rizikového chování, se kterými se výchovná poradkyně školy doposud nesetkala. V souvislosti s rozvojem internetu, počítačů, herních konzol, mobilních telefonů atd., může u mladých lidí snadno dojít k závislosti na virtuálních drogách (tzv. **netolismus**). Týká se to zejména televize, internetu, počítačových her, mobilu, videa (DVD). Dotyčný má např. nutkavou potřebu neustále kontrolovat svou emailovou schránku, sledovat vzkazy na ICQ, Facebooku, tráví mnoho hodin hraním počítačových her atd. Rizikové faktory (stejně jako u kterékoli jiné závislosti) jsou způsobeny např. nejasnými pravidly v rodině, citovým chladem, rizikovým chováním rodičů či sourozenců apod. Ve škole je pak důležitý efektivní program primární prevence, na vině může být špatná atmosféra školy, nevyhovující komunikace s rodiči atd. Svou roli jistě hrají i vrstevníci.

Gambling (patologické hráčství) je psychická závislost na hře nabízející rychlý zisk peněz. Jedinec postupně přestává být schopen přestat hrát a své opakující se finanční ztráty řeší půjčkami, podvody, krádežemi, lhaním atd. Tímto svým chováním riskuje ztrátu přátel, zaměstnání, veškerých finančních úspor i sebeúcty. To vše jej přivádí do stavů deprese

a smutku, avšak není schopen této nutkové potřebě znovu hrát odolat. Léčba gamblingu se podobná léčbě závislosti na drogách.

Kromě šikany, o které jsem se zmiňovala již dříve, se s rozvojem počítačů a internetu objevil i nový fenomén – **kyberšikana**. „Představuje úmyslné urážky, vyhrožování, zesměšňování nebo obtěžování druhých prostřednictvím moderních komunikačních prostředků většinou v delším časovém období“⁴³. Agresorům nahrává anonymita, která je spojena s komunikací po internetu, takže oběť mnohdy netuší, kdo ji obtěžuje. K napadání však může docházet i prostřednictvím mobilního telefonu, např. SMS zprávami. Důvody mohou být rozmanité – od snahy demonstrovat svou sílu, až po touhu po pocitu uznání a síly. Rovněž příčin může být několik – pocit nudy, hádky ve třídě, msta atd. Učitelé by měli být schopni kyberšikany rozpoznat a umět s ní pracovat. Žáci si totiž mnohdy neuvědomují, že takovéto jednání je nepřijatelné a může být postihováno podle trestního zákona, stejně jako šikana.

Homofobie zahrnuje postoje a chování vůči lidem, kteří mají menšinovou sexuální orientaci. „Toto rizikové chování souvisí s dvěma dalšími problémovými oblastmi, kterými jsou šikana a extremismus. Homofobní postoje často vedou k šikaně namířené vůči lidem, u nichž je známa nebo se předpokládá menšinová sexuální orientace.“⁴⁴. Z toho vyplývá, že tento negativní postoj může vyústit i v další (závažnější) rizikové projevy chování. Ačkoli v zásadě platí, že tolerantnější k sexuálním menšinám bývají příslušníci mladší generace, není to vždy pravda. Období dospívání s sebou nese mnoho otázek související se sebepoznáním, získáním vlastní identity mladého člověka, jeho sebevědomím, ale i úzkosti související s ujasněním vlastní sexuální orientace. To vše může být příčinou k homofobním projevům.

⁴³ Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních, 2010, s. 57.

⁴⁴ Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních, 2010, s. 29.

Vandalismus ve školách se nejčastěji projevuje ničením školního zařízení. Jeho stopy můžeme nalézt na školních lavicích (rytina, kresby, ulomené rohy, vydlabané díry atd.), záchodcích (zničená splachovadla, vulgární nápisy, malůvky na zdech atd.) a chodbách (odloupnutá omítka, rýhy atd.). Cílem vandalů však nebývá jen škola, ale i osobní majetek spolužáků. Snahou je buď danou věc výrazně poškodit či znehodnotit, popř. ji úplně zničit. Na školních chodbách by měl být během přestávek přítomen pedagogický dozor, který by měl být schopen těmto projevům předejít. Z vlastní zkušenosti však vím, že ke zničení nebo poškození majetku školy, často stačí i pár minut, kdy si dotyčný student odskočí na toaletu během vyučovací hodiny. Příčiny mohou být různorodé – nuda, snaha na sebe upozornit, momentální vztek atd. Důvod však může být mnohem závažnější – např. doprovodný jev šikany apod.

Mezi **poruchy příjmu potravy** jsou řazeny zejména mentální anorexie a mentální bulimie. Obě tyto poruchy mohou způsobit smrt, pokud nejsou včas odhaleny a léčeny. Oběťmi se stávají nejčastěji dívky, které se obávají tloušťky a přibírání na váze. Pro **mentální anorexii** je typické omezování příjmu potravy, úmyslné hubnutí, nadměrné vydávání energie ve snaze spálit co nejvíce kalorií. Při **mentální bulimii** je nejčastější střídání záchvatů přejídání a následného zvracení či užívání laxativ. Obě poruchy se nejčastěji objevují v období puberty a rané adolescence, čímž „zasahují do formování osobnosti nemocného a ovlivňují jeho pracovní a sociální dovednosti.“⁴⁵

Nyní se krátce zastavme u problematiky **extremismu**. Je všeobecně známé, že takovéto chování je zejména konáno ve prospěch náboženských, politických, ideologických či etnických hnutí a bývá antidemokratické. U studentů škol se projevuje zejména verbálním napadáním všech, kteří nesdílejí stejné přesvědčení. Vícekrát jsem se s tímto projevem setkala i v hodinách občanské nauky, kdy student (příslušník jedné pravicové strany) nahlas zpochybňoval průběh a výsledky 2. světové války ve prospěch svého extremistického výkladu.

⁴⁵ Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních, 2010, s. 46.

Za **rasistické chování** je považováno takové chování, které na základě přisouzení mentálních či psychických schopností či dovedností určitým skupinám, dle jejich rasového popř. národnostního původu, jejich příslušníky hodnotí či poškozují. **Antisemitské** jednání oproti tomu poškozují příslušníky židovské národnosti na základě subjektivní percepce židovství. I v tomto případě hraje často svou roli vrstevnická skupina nebo rodina, kde se takovéto názory běžně projevují. V neposlední řadě se krátce zmíním o **xenofobním** chování, které se projevuje strachem či odporem ke všemu cizímu (jinému), což může mít za následek jakékoli poškozování – ať už urážení příslušníků národnostních menšin žijících na našem území či záměrné ignorování spolužáků jiné národnosti apod.

V poslední době se povážlivě často objevují v médiích informace o mladých lidech, kteří byli zraněni či usmrceni při nebezpečném způsobu cestování v MHD. Konkrétně si vzpomínám na případ mladíka, který se vozil mezi tramvajovými vagóny tak dlouho, až spadl do kolejiště a byl tramvají usmrcen. Takovéto **rizikové chování v dopravě** (potažmo provozování rizikových sportů) může vézt, jak je vidět na případu, úmrtím, v lepším případě úrazem či dopravní nehodou. Jaké jsou příčiny takového chování? Domnívám se, že může být částečně způsobeno osobnostními faktory jednotlivce (agresivita, přílišné sebevědomí, snaha se předvést před kamarády apod.), neznalostí dopravních předpisů či jako důsledek účinku drogy. Domnívám se, že důležité na všech stupních i typech škol o této problematice diskutovat a upozorňovat na potenciální rizika.

Členství v **sektě** - tj. „*totalitním způsobem organizované skupině s pevnou ideologií a vůdcem, manipulující veškerý život svých členů.*“⁴⁶, může být pro mladého člověka škodlivé hned z několika důvodů.

Pomineme-li obecně známé snahy sekt (např. o absolutní závislost svých členů, manipulovatelnost, zneužívání k páčání trestné činnosti, psychický nátlak atd.), hrozí mladému člověku navíc deformace jeho dalšího vývoje. Období adolescence, jak jsem již zmiňovala dříve, je velmi specifické. Mladí lidé mají potřebu experimentovat (v tomto

⁴⁶ Vágnerová, 2004, s. 697.

případě mohou toužit po nových, nestandardních zážitcích, citových prožitcích atd.), které jim členství v sektě může slibovat. Situace však může vyústit v celkovou izolovanost od okolí, totální podřízenost sektě, ztrátu vlastní identity, schopnost sebevymezení atd.

Někdy může mít mladý člověk tendenci odkládat přijetí role dospělého člověka a setrvat tak v tzv. **adolescentním psychosociálním moratoriu**.⁴⁷ Členství v sektě ho svým způsobem zbaví odpovědnosti za vlastní rozhodování, není nucen k samostatnosti atd. To může být pro některé jedince lákavou vidinou. Někdo si s nástupem dospělosti uvědomí, že má v životě jiné cíle a priority a ze skupiny odejde. Jsou však jedinci, kteří ostatní členy sekty vnímají jakou svou rodinu, která mnohdy nějakým způsobem nenaplnuje jeho potřeby (jistoty, bezpečí atd.). Pro ty by byl odchod ze sekty nemyslitelný. Mezi nejznámější sekty u nás patří např. Moonova církev sjednocení, Mormoni, Scientologická církev a Satanisté.

Sexuálně rizikové chování s sebou nese hrozbu zejména ve zdravotní a sociální oblasti. Patří sem zejména nechráněný pohlavní styk při náhodné známosti, promiskuitní chování nebo rizikové sexuální praktiky.

⁴⁷ Vágnerová, 2004, s. 702.

6. Současné trendy v řešení rizikového chování na školách

O důležitosti prevence a efektivním řešení rizikového chování žáků jsem se již zmínila. Jaké jsou však současné trendy v jejich řešení?

V případě, že se na škole objeví problém související se sociálně patologickými jevy, existuje řada způsobů, jak se jej pokusit vyřešit. V následujícím textu se pokusím přiblížit alespoň některé z nich.

V první řadě je stále velmi důležitá **spolupráce s rodiči**. Ti by měli být seznámeni se situací jako první. V mnoha případech totiž netuší, že jejich dítě nějaký problém má. V méně závažném případě stačí jeden telefonát či jedna schůzka a situace se již neopakuje (např. při prvním odhalení záškoláctví).

V případě, kdy spolupráce s rodiči není efektivní, problém je závažnějšího charakteru a škola má podezření, že se problém nachází v rodině, existuje možnost obrátit se na **OSPOD**⁴⁸ s upozorněním na možné zanedbání povinné péče o dítě nebo zanedbání jeho mravní výchovy. OSPOD se začne o případ hlouběji zajímat, dojde ke sledování situace v rodině, aby nedošlo k dalšímu ohrožování zdravého vývoje dítěte (tj. do věku 18 let). K této situaci může dojít např. při zjištění, že nezletilý žák požívá alkohol, drogy apod.

Pokud má škola podezření, že byl spáchán trestný čin (např. krádež, šikana), má ze zákona povinnost obrátit se na orgány činné v trestním řízení. Policie je povinna situaci prošetřit, pokusit se odhalit viníka a podniknout všechny nezbytné kroky k jeho potrestání. Ze své zkušenosti vím, že pouhá přítomnost policie na půdě školy funguje jako dobrá forma prevence. Pokud žáci vidí, že problém řeší policie, mají tendenci (alespoň dočasně) se podobných aktivit vyvarovat.

⁴⁸ Orgán sociálně-právní ochrany dětí.

Školy rovněž aktivně spolupracují s **pedagogicko-psychologickými poradnami** (poskytují rovněž poradenské služby ve školním prostředí⁴⁹), **středisky výchovné péče**, popř. dotyčné rodině či plnoletému studentovi doporučí návštěvu **psychologa** v místě bydliště. Mnohdy je nutné, aby se problémem začal zabývat odborník, neboť není v možnostech školy vyřešit vše.

Další možností, jak začít razantně řešit vzniklé projevy rizikového chování na škole, je okamžitě **zaměřit výuku** na daný problém. Tato varianta je nejvhodnější při projevech intolerance mezi žáky (extremismus, rasismus, xenofobie atd.) a svou tematikou spadá do mnoha předmětů (občanská nauka, psychologie, český jazyk, cizí jazyky, společenské vědy apod.). Účinné je rovněž **pozvání expertů** na danou oblast k diskusi se žáky. V závažnějších případech (např. když je podezření na užívání drog), kdy je nereálné, že by se vzniklý problém podařilo vyřešit na škole, poskytuje škola rodině kontakt na dostupná **nízkoprahová centra**, příslušná **kontaktní centra** apod., kde působí odborníci, kteří poradí, co je nutné ve vzniklé situaci dělat a jak dále pokračovat. Je nutné si uvědomit, že škola řadu závažnějších problémů nemůže zvládnout sama.

V současnosti existuje řada **neziskových organizací**, které se mj. zaměřují i na řešení sociálně patologických jevů na školách. Jejich zaměření a náplň práce je velmi pestrá. Za všechny bych ráda přiblížila fungování občanského sdružení Elio⁵⁰, neboť jsem se osobně zúčastnila jednoho semináře pro lektory primární prevence. Zde jsem se mj. dozvěděla, že tato organizace účinně působí v oblasti prevence i terapie všech rizikových projevů chování na školách. Školám poskytuje komplexní péči v oblasti preventivního a psychologického působení. V praxi to obnáší organizaci preventivních, intervenčních i adaptačních programů pro třídní kolektivy. Ty jsou prováděny formou:

⁴⁹ Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.

⁵⁰ Občanské sdružení Elio vzniklo v roce 2006 a v současnosti působí v sedmi krajích ČR.

- Bloků ve výuce.
- Vícedenních výjezdů pro třídní kolektivy.
- Pravidelných setkání pedagogů či metodiků prevence.
- Adaptačních programů pro nové nebo spojené třídy.
- Školení pedagogů v oblasti práce se třídou, v týmu a rozvoji jiných preventivních aktivit.
- Práce se šikanou a problémovými třídami.
- Práce s rizikovými skupinami.
- Sportovně, psychologicky i primárně-preventivně zaměřené programy v rámci škol v přírodě či lyžařských výcviků.
- Poradenství pro rodiče při problémech s dětmi.

Činnost tohoto občanského sdružení je hrazena např. z dotačních programů městských částí, školních zdrojů, fondů rodičů, grantů MŠMT apod.

7. Závěr teoretické části práce

V teoretické části práce jsem se snažila představit složitost **období adolescence**, ve kterém se nachází většina studentů středních škol. Mladí lidé musí v této obtížné životní etapě splnit několik vývojových úkolů (např. získat autonomii, zkušenosti v erotických vztazích, schopnost a dovednost vytvářet a udržovat vztahy s vrstevníky, najít své místo v životě apod.), jejichž splnění je spojené s řadou protichůdných tendencí a množstvím rozporuplných vlivů. Člověk má v tomto období poměrně kolísavé sebehodnocení, takže bývá velmi snadno ovlivnitelný (bohužel i negativně), má touhu experimentovat (i s nežádoucími jevy). Toto období je označováno jako krizové.

V posledních letech se často diskutuje o generových rozdílech. Toto téma se pochopitelně dotýká i školního prostředí. Ze své praxe učitelky mohu potvrdit, že sklony k rizikovému chování (agresivitě, záškoláctví apod.) vykazují častěji chlapci než dívky. Mnohé odborné publikace tuto domněnku potvrzují a upřesňují, že právě v období adolescence jsou tyto projevy nejmarkantnější. Důvodem může být kombinace několika faktorů – pohlavní dozrávání chlapců (tj. zvýšená produkce mužských pohlavních hormonů – androgenů, které způsobují vyšší agresivitu jedinců mužského pohlaví) s celkově rizikovým obdobím adolescence.

Velmi důležití jsou pro adolescenta **vrstevníci a přátelé**, u kterých hledá potřebné uznání a buduje si tak svou vlastní identitu. Vrstevníky mu rovněž pomáhají vymanit se z vlivu rodičů a nabýt tak potřebnou nezávislost. Toto problematické období může u mnohých způsobit vyčerpání, zmatek, výkyvy nálad, krizi, snahu od problémů uniknout (např. k alkoholu, drogám, k závadovým partám apod.)

Na zdravý rozvoj jedince má bezesporu velký vliv **rodina**. Ta by měla být místem, které mladému člověku poskytuje základní životní jistoty. Pokud tomu tak není a rodina svou funkci neplní dostatečně, mladý člověk pak hledá chybějící citovou oporu a zájem u svých přátel, což s sebou může přinést mnoho nebezpečných rizik.

Aby byli mladí lidé v co nejvyšší míře účinně chráněni před sociálně patologickými jevy, funguje v ČR propracovaný systém řízení **primární prevence**, který je rozpracován od státní po školní úroveň. MŠMT na něj každoročně vyčleňuje finanční prostředky, neboť si uvědomuje důležitost předcházení rizikovým projevům chování. V současnosti se do primární prevence (i do jejich řešení) zapojují kromě státních institucí i mnohé neziskové organizace.

K rizikovým projevům chování jsou dle *Metodického doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních č.j. 21291/2010-28* řazeny: agrese, šikana, kyberšikana, násilí, vandalismus, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie, záškoláctví, krádeže, závislostní chování, užívání všech návykových látek, netolismus (tj. závislost na virtuálních drogách), gambling (tj. patologické hráčství), rizikové sporty a rizikové chování v dopravě, spektrum poruch příjmu potravy, negativní působení sekt a sexuální rizikové chování. Mnohé z nich bychom mohli nazvat „novými“ – před několika málo lety ještě neznámými, neboť souvisí s rozvojem moderních technologií (např. netolismus, kyberšikana atd.).

Stejně tak, jako je důležitá primární prevence, je důležitý i způsob **řešení** sociálně patologických jevů na školách. Vzhledem k tomu, že si společnost (a potažmo i školy) uvědomují nutnost zabývat se vzniklými problémy, vznikají nové trendy v řešení této problematiky. Školy mají tendenci zařazovat do výuky dostatek mimoškolních aktivit, které výrazně napomáhají zlepšovat vztahy nejen mezi spolužáky, ale i s učiteli. Aktuální témata jsou vkomponována do výuky, jsou zváni odborníci k diskusím nad danou problematikou, na půdě školy působí odborníci na řešení vzniklých problémů (školní psychologové, metodici prevence nebo výchovní poradci), konají se osvětové akce apod.

Dále existuje řada státních organizací (např. OSPOD, Střediska výchovné péče, Pedagogicko-psychologické poradny, Policie České republiky, nízkoprahová centra a další), které se řešením rizikových projevů chování zabývají a se školami úzce spolupracují. V současné době však existuje i řada neziskových organizací, které se věnují jak prevenci, tak i řešení sociálně patologických jevů na školách.

Empirická část

1. Charakteristika terénu výzkumného šetření

Zkoumaná škola, Střední škola managementu a služeb s.r.o., Schulhoffova 844, Praha 4 – Jižní Město existuje od roku 1994, v současné právní formě pak od školního roku 1997/98. Jedná se o soukromou střední odbornou školu. Vyučují zde předměty anglický jazyk a občanskou nauku od začátku školního roku 2007/08.

Valná většina studentů školy pochází z Prahy nebo z přilehlého okolí (např. Říčany, Jesenice apod.). Pár desítek studentů pochází ze vzdálenějších měst republiky a v Praze bydlí na některém z pražských internátů. Domů dojíždějí pouze o víkendech. Jejich počet je však v porovnání s ostatními studenty relativně malý.

Vzhledem k tomu, že poplatky za vzdělání nejsou nadstandardně vysoké (17 000 Kč ročně u maturitních oborů, 6 – 15 000 Kč u učebních oborů), majorita studentů pochází ze středních vrstev populace. Většině z nich platí studium rodiče, někteří si na studium přispívají z brigád nebo částečných pracovních úvazků. Jedná se o jednu z typických pražských sídlištních středních škol, na které je možno studovat denní formou maturitní obory 4leté (management, kosmetika), 2leté nástavbové (podnikání), 3leté dálkové (podnikání) nebo učební obory (aranžér, kuchař, kadeřník).

Ředitelka školy, ing. Tamara Krčmářová, udělila souhlas se zveřejněním údajů o škole i o výsledcích výzkumné sondy, kterou jsem na škole provedla, za což jí patří můj dík.

Počet učitelů všeobecných předmětů	49
Počet učitelů odborného výcviku	8
Počet tříd denního studia	29
Počet tříd dálkového studia	3
Počet studentů (celkem)	790

Tabulka č. 2: Bližší informace o škole – školní rok 2010/11

Poskytované vzdělání

I. 4leté, pro žáky 9. tříd (střední vzdělání s maturitou)

- Management obchodu
- Management cestovního ruchu
- Management sportu
- Kosmetické služby

Management obchodu a Management cestovního ruchu – studium je zaměřené především na přípravu absolventů v oblasti obchodu a služeb a cestovního ruchu. Mezi hlavní výukové předměty patří cizí jazyky (anglický a německý), ekonomické předměty (management a marketing, účetnictví a další), výpočetní technika apod. Nedílnou součástí je odborná praxe v obchodních společnostech, cestovních kancelářích, aj.

Management sportu – studium je zaměřené především na přípravu absolventů v oblasti rekreačního, výkonnostního a vrcholového sportu. Tito absolventi najdou uplatnění zejména ve sportovních klubech, tělovýchovných a sportovních zařízení (sportovní haly, stadiony, fitness centra aj.). Mezi výukové předměty patří mj. cizí jazyky (anglický a německý), výpočetní technika apod.

Kosmetické služby – výuka i odborný výcvik probíhají v prostorách školy. Součástí výuky jsou mj. ekonomické předměty nezbytné pro podnikání v obchodě a službách, práce s informační a komunikační technikou (ICT) a výuka cizích jazyků (anglický nebo německý). Odborný výcvik je realizován v moderně zařízeném kosmetickém salonu, který se nachází přímo v budově školy. Žáci zde získávají praktické zkušenosti a dovednosti včetně nezbytných návyků pro styk s veřejností pod odborným vedením učitelů odborného výcviku.

II. 2leté denní a 3leté nástavbové studium pro absolventy tříletých učebních oborů.

III. 3leté, pro žáky 9. tříd ZŠ:

- Aranžér
- Kadeřník
- Kuchař – číšník

Škola mj. umožňuje studium tělesně postiženým žákům, zajišťuje stravování ve vlastní školní jídelně, pořádá lyžařské výcvikové kurzy ve vlastním rekreačním středisku a poskytuje prospěchové stipendium pro žáky s prospěchem do 1,5.

2. Popis výzkumného vzorku

Jak jsem již dříve uvedla, studenti školy pochází převážně z Prahy. Škola se nachází v sídlištní zástavbě Prahy 4 – Háje. Vzhledem k tomu, že na škole studují žáci v několika oborech, rozhodla jsem se vybrat za každý z nich 20 studentů ve stejné věkové kategorii (jednalo se o 2. ročníky, věk respondentů 16 – 17 let). Výzkumný vzorek tedy čítá celkem **60 studentů** (30 mužů a 30 žen) ze tří různých studijních oborů (kuchař-číšník, management sportovních zařízení, podnikání).

3. Cíl realizované výzkumné sondy

Cílem výzkumné sondy je zmapovat výskyt vybraných sociálně patologických jevů u studentů vybrané školy a zároveň sledovat odlišnosti mezi pohlavími (viz. Formulace výzkumných otázek a hypotéz) a s tím související míru vlivu vrstevnické skupiny na rizikové chování, míru kritického vztahu ke škole a nespokojenost s rodinným prostředím.

4. Formulace výzkumných otázek a hypotéz

O rizikových formách chování mládeže bylo napsáno mnoho odborných článků a knih, často se o nich dozvídáme z médií. V této souvislosti jsem si položila několik otázek. Jaký je aktuální stav na škole, kde působím? Existují výraznější rozdíly ve výskytu sociálně patologických jevů mezi muži a ženami? Jaká je míra negativního vlivu vrstevnické skupiny, kritického vztahu ke škole a vztahu k rodinnému prostředí?

Na základě studia odborné literatury, předchozího zkoumání dané problematiky a osobní zkušenosti dospívám k názoru, že výskyt sociálně patologických jevů je do určité míry závislý na pohlaví, s tím, že obecně jej lze spíše očekávat u mužů. Muži budou rovněž vykazovat kritičtější vztah ke škole a vyšší nespokojenost s rodinným prostředím. Důvody jsou jednak biologické (mužské pohlavní hormony androgeny), jednak sociální (např. volnější sociální normy, způsob výchovy, apod.).⁵¹ Míru vlivu vrstevníků na asociální chování u adolescentů považuji za srovnatelnou u mužů i u žen.

Pro účely této výzkumné sondy jsem stanovila následující výzkumné hypotézy:

H1: Frekvence kouření bude častější u mužů.

H2: Frekvence konzumace alkoholu bude častější u mužů.

H3: Zkušenosti s lehkou drogou budou mít spíše muži.

H4: Zkušenosti s tvrdou drogou budou mít spíše muži.

H5: Záškoláctví bude častější u mužů.

H6: Výskyt agresivního chování bude častější u mužů.

H7: Netolerance/xenofobie bude častější u mužů.

⁵¹ Moffitt et al., 2001.

H8: U vlivu vrstevníků na asociální chování nebude u pohlaví rozdíl.

H9: Promiskuitní chování bude častější u mužů.

H10: Rodinné prostředí budou hodnotit lépe ženy.

H11: Prostředí školy a svůj vztah k ní budou lépe hodnotit ženy.

5. Charakteristika dotazníku jako výzkumné metody

Pelikán⁵² popisuje, čím je dotazník specifický, jak se postupuje při jeho sestavování a vyhodnocování. Rovněž seznamuje s výhodami i nevýhodami této výzkumné metody.

Dotazník je jednou z několika explorativních metod, jejíž výraznou předností je možnost oslovení většího počtu respondentů a získání velkého množství informací. Bohužel však může dojít k situacím, které výsledky výzkumu zkreslí. To může nastat, pokud respondent neodpoví na některé otázky pravdivě a je tak výrazně ohrožena **validita** (tj. platnost) výzkumu. Zkreslené odpovědi mohou vzniknout pod vlivem sebereflexe, subjektivity výpovědí, omezení prostoru pro odpovědi, dané atmosféry, únavy, formou dotazování (někdo se raději vyjadřuje ústně, nerad čte a píše) apod.

Dotazník je koncipován jako baterie otázek různého typu s cílem získat informace o názorech a postojích respondenta. Někdy nás může zajímat i respondent samotný. Předností dotazníku je jeho snadné vyhodnocení. Je však nutné řídit se základními pravidly při sestavování otázek tak, abychom získali spolehlivé a pravdivé informace. Je proto nezbytné otázky formulovat neutrálně, nenabízet žádnou z odpovědí jako optimální, neklást otázky v jednoznačně kladné nebo záporné formě a pokládat je jasně a srozumitelně (tzn. přiměřeně věku respondentů a jejich sociokulturnímu prostředí).

⁵² Pelikán, 2007, s. 103 – 112.

Otázky můžeme třídit dle různých kritérií a záleží na výzkumníkovi, které do dotazníku zařadí. Měl by však předem zvážit, zda mu získané odpovědi poskytnou potřebná data, která bude schopen následně vyhodnotit. Otázky můžeme rozdělit např. podle:

1. Míry volnosti (uzavřené – tj. zvolení si jedné z variant, polozavřené – baterie odpovědí, ale respondent si může zvolit vlastní variantu, otevřené – respondent se samostatně vyjádří).
2. Rozlišujeme i otázky parametrické, kdy odpovědi tvoří určité kontinuum (např. nikdy – občas – vždy apod.) a neparametrické, kdy spíše třídíme výpovědi stejné úrovně.
3. Škálovací otázky (tj. otázek, které se z různých úhlů ptají na to samé, abychom eliminovali problémy s nepřesně formulovanou otázkou, omezili náhodnost odpovědí apod.).
4. Přímé nebo nepřímé formulace (situační formou – tj. vyjádřením postoje k určité situaci, obrázkovou formou vhodnou zejména pro malé děti).
5. Poslání v daném dotazníku (např. Eysenckův osobnostní dotazník, který zjišťuje míru introverze, extroverze, lability a stability člověka a díky tzv. L-skoru zjistíme i míru pravděpodobného zkreslení výpovědí respondenta).

Práce na konstrukci dotazníku se skládá z několika etap. Nejprve bychom si měli rozmyslet, která data bychom chtěli pomocí dotazníku získat. Zvážit, zda bude anonymní či ne, neboť s tím úzce souvisí i jeho validita. Důležitá je rovněž příprava otázek a vlastní konstrukce dotazníku vzhledem k jeho optimální délce (tj. cca 45 – 50 minut, neboť pak dochází k únavě respondentů).

Dotazník by měl být složen z několika částí. Pokud není anonymní, měl by být podepsán a doplněn dalšími požadovanými údaji (otázky identifikační by měly poskytnout informace o věku, pohlaví, vzdělání, studijním oboru apod.). Kromě hlavičky, kde je respondent osloven a je mu vysvětleno, proč se na něj výzkumník obrací, by měl obsahovat i ujištění, že získaných údajů nebude zneužito. Výzkumník by se měl rovněž představit

a podat informace, jak dotazník vyplňovat. Otázky škálovací by měly být shrnuté do určitých souborů a prokládány dalšími typy otázek. Na závěr by nemělo chybět poděkování.

Jak jsem již zmínila v úvodu, pro svou výzkumnou sondu jsem se rozhodla použít **explorativní metodu** za použití výzkumné techniky **dotazníku** s převahou uzavřených otázek.

Do dotazníku jsem v menší míře zařadila i parametrické a škálovací otázky, a to proto, abych získala komplexnější informace a zamezila i jejich případnému zkreslení. V ojedinělých případech jsem se rozhodla zařadit i otázky otevřené, kdy jsem respondenty požádala o (pokud možno) jednoslovnou odpověď. Vzhledem k tomu, že byl můj dotazník anonymní, předpokládám, že respondenti odpovídali pravdivě. Otázky jsem sestavovala pokud možno jednoduše a srozumitelně, aby byl výsledek co nejvíce validní.

Do dotazníku jsem záměrně zařadila velké množství otázek týkajících se sociálně patologických jevů, ačkoli jsem si vědoma, že ne všechny korespondují se stanovenými hypotézami. Důvodem je můj osobní zájem získat maximum informací o dané problematice a pokusit se zjistit, zda by výsledek např. nenastínil cestu potenciálního budoucího výzkumu či prevence v této oblasti. Pro vyhodnocení dotazníku jsem si následně vybrala pouze ty odpovědi, které se týkaly stanovených hypotéz.

Empirickou část své diplomové práce dále doplňuji rozbořem vybraných kasuistik z archívu výchovné poradkyně školy, kterými doplňuji výsledky výzkumné sondy a zdůrazňuji důležitost působení odborníka na sociálně patologické jevy ve škole.

6. Popis realizace výzkumné sondy

Realizovaná sonda se opírá o kvantitativní výzkumné metody. Byly použity dotazníky pro všechny skupiny respondentů, kteří byli před jejich vyplněním informováni o cíli výzkumu a anonymitě odpovědí.

Výzkumnou sonda se uskutečnila v průběhu dubna až června 2011. Většinu dotazníků jsem osobně zadala studentům, které vyučuji (za manažerské obory, tj. 20 respondentů, jsem si zvolila třídu, kde jsem třídní učitelkou), kde jsem jako nejvhodnější dobu zvolila hodinu občanské nauky. V té se většinou věnujeme aktuálním otázkám současnosti a řešíme třídnické záležitosti.

Další studenty jsem oslovila během hodin anglického jazyka. V žádné třídě nebyl problém s tím, že by někdo odmítl odpovídat nebo vyplňování jakkoli bojkotoval či narušoval. Naopak, měla jsem dojem, že studenti tímto způsobem velmi rádi vyjadřují své názory.

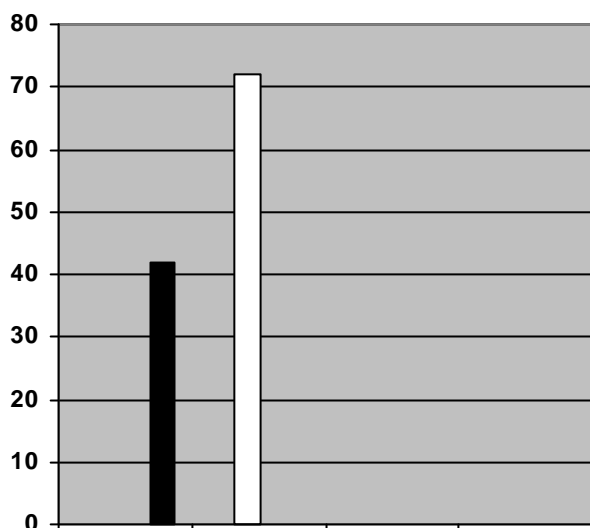
Vzhledem k tomu, že neučím žádný z učňovských oborů, poprosila jsem o pomoc své dvě kolegyně, které s distribucí dotazníků v učňovských oborech (celkem 20 respondentů) ochotně pomohly. Při jejich předávání jsem je požádala, aby dohlédly na samostatnou práci každého jednotlivce. Rovněž jsem je poprosila, aby studentům pomohly v případě, kdyby někdo otázce nerozuměl nebo nevěděl, jak má odpověď formulovat.

7. Vyhodnocení výzkumné sondy

Hypotéza č. 1: Frekvence kouření

Předpokládala jsem, že frekvence kouření bude častější u chlapců, ale tato **hypotéza se nepotvrdila** – zatímco 42 % chlapců uvedlo, že jsou kuřáky, u dívek se jednalo o 72 %.

Hypotéza se nepotvrdila, neboť rozdíl byl statisticky významný ($p < 0,05$).

Graf č. 1: Frekvence kouření u chlapců a dívek

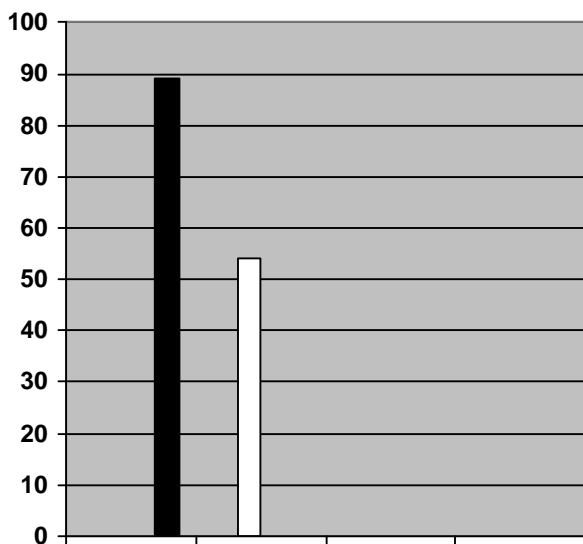
Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 2: Frekvence konzumace alkoholu

Předpokládala jsem, že frekvence konzumace alkoholu bude častější u chlapců. Tato hypotéza se **potvrdila** – zatímco 89 % chlapců uvedlo, že příležitostně pijí, u dívek se jednalo o 54 %.

Hypotéza se potvrdila ($p < 0,05$).

Graf č. 2: Frekvence konzumace alkoholu u chlapců a dívek

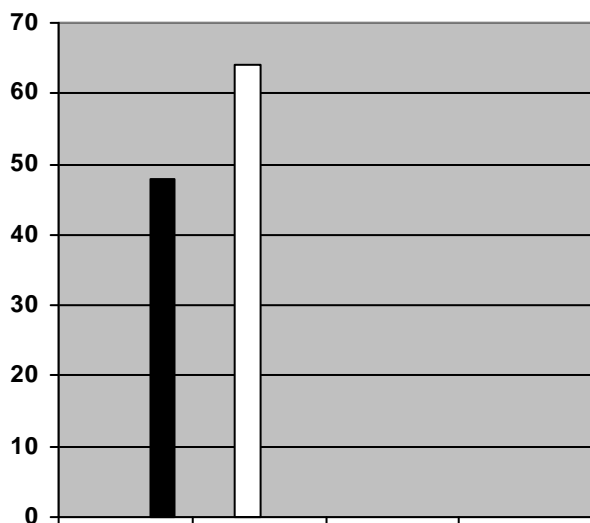
Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 3: Zkušenosti s lehkou drogou

Předpokládala jsem, že zkušenosti s lehkou drogou budou mít častěji chlapci, ale tato hypotéza se **nepotvrdila** – zatímco 48 % chlapců zkušenost uvedlo, u dívek se jednalo o 64 %.

Hypotéza se nepotvrdila, rozdíl byl statisticky významný ($p < 0,05$).

Graf č. 3: Zkušenost s lehkou drogou u chlapců a dívek

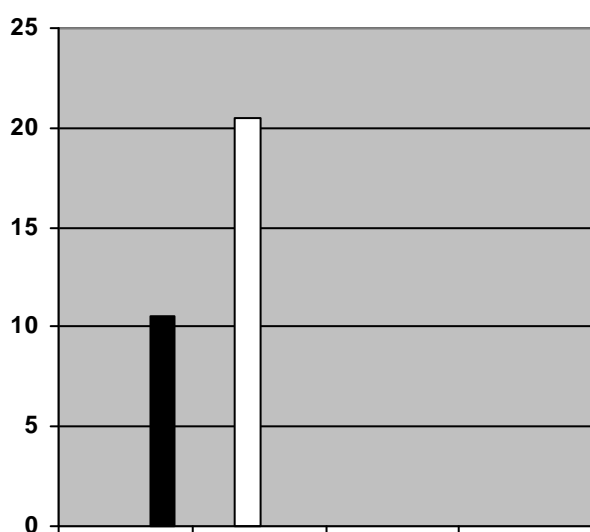
Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 4: Zkušenosti s tvrdou drogou

Předpokládala jsem, že zkušenosti s tvrdou drogou budou mít častěji chlapci, ale tato hypotéza se **nepotvrdila** – zatímco ji uvedlo 10,5 % chlapců, u dívek se jednalo 20,5 %.

Hypotéza se nepotvrdila, rozdíl byl statisticky významný ($p < 0,05$).

Graf č. 4: Zkušenost s tvrdou drogou u chlapců a dívek

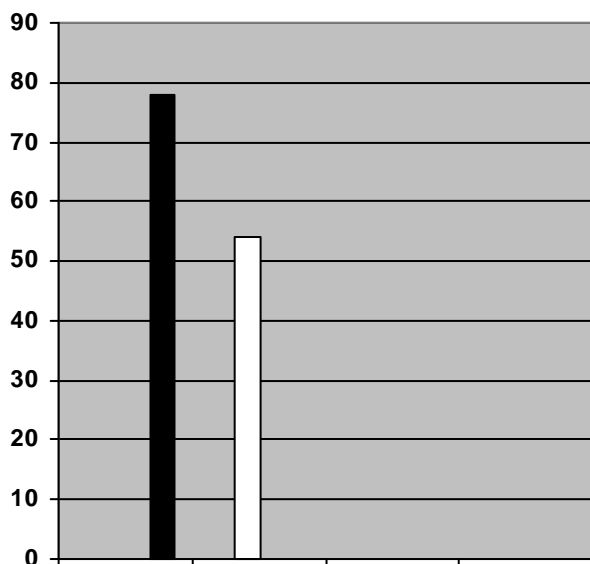
Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 5: Záškoláctví

Předpokládala jsem, že záškoláctví se bude vyskytovat častěji u chlapců, ale tato hypotéza se **potvrdila** – 78 % chlapců uvedlo, že někdy „šli za školu“, u dívek se jednalo o 54 %.

Hypotéza se potvrdila ($p < 0,05$).

Graf č. 5: Frekvence záškoláctví u chlapců a dívek

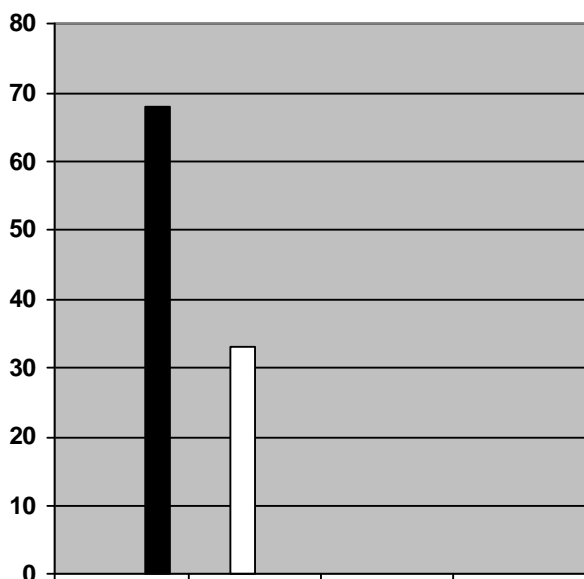
Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 6: Agresivní chování

Předpokládala jsem, že agresivní chování bude častější u chlapců, což se **potvrdilo**. Studenti měli za úkol v dotazníku označit, zda se ve škole chovají agresivně (kategorie: často – občas – výjimečně – nikdy). Agresivní chování v kategorii výjimečně a výše uvedlo 68 % chlapců a 33 % dívek.

Hypotéza se potvrdila ($p < 0,05$).

Graf č. 6: Frekvence agresivního chování u chlapců a dívek

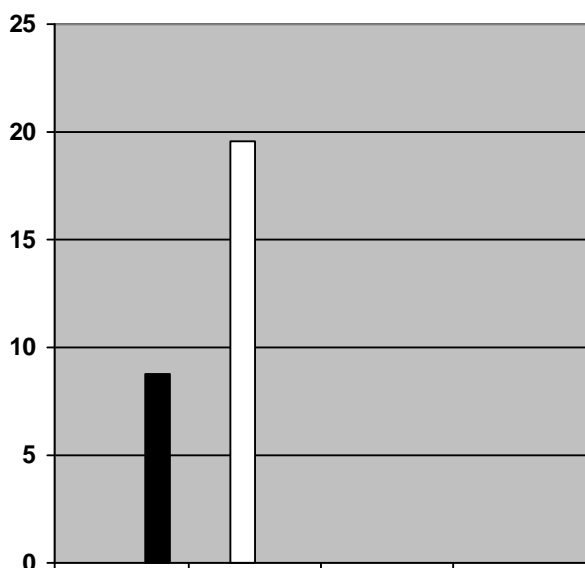
Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 7: Netolerance a xenofobie

Předpokládala jsem, že netolerantní chování (rasismus, antisemitismus, homofobie) se bude vyskytovat spíše u chlapců, což se **nepotvrdilo**. Ve skutečnosti ho v dotazníku uvedlo více než 2x větší množství dívek (8,8 % vers. 19,6 %).

Hypotéza se nepotvrdila, rozdíl byl statisticky významný ($p < 0,05$).

Graf č. 7: Frekvence xenofobních postojů u chlapců a dívek

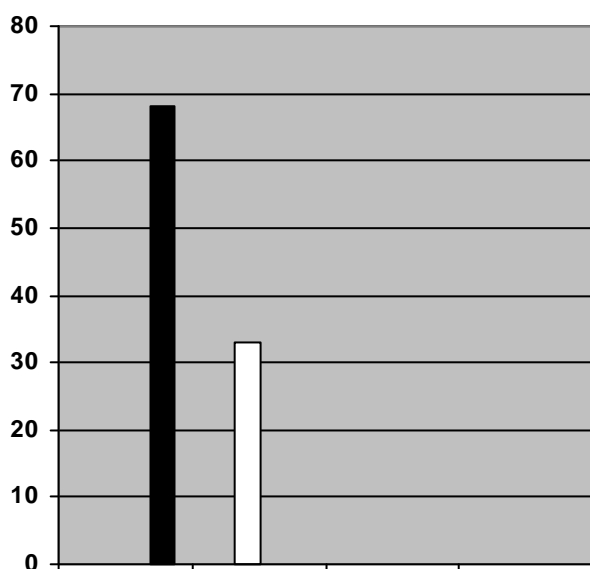
Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 8: Vliv vrstevníků na asociální chování

Předpokládala jsem, že ve vlivu vrstevníků na asociální chování nebude mezi pohlavími rozdíl, což se **nepotvrdilo**. Šedesát šest procent chlapců uvedlo, že někdy udělali pod vlivem vrstevníků něco, čeho následně litovali, zatímco u dívek se jednalo jen o 20 %.

Hypotéza se nepotvrdila ($p < 0,05$).

Graf č. 8: Vliv vrstevníků na asociální chování u chlapců a dívek

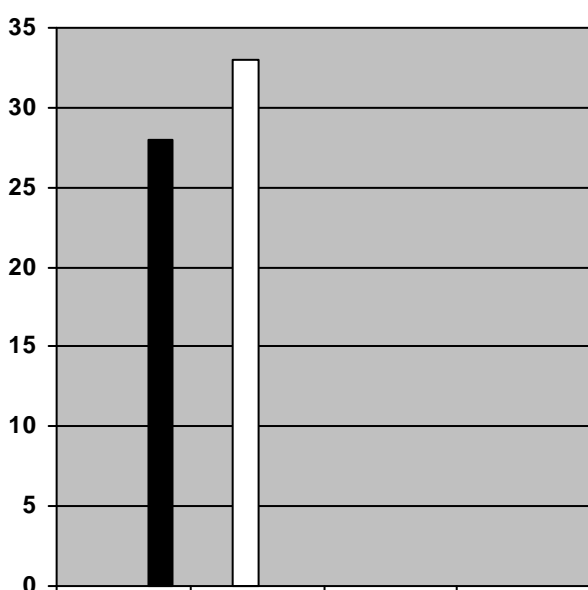
Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 9: Promiskuitní chování

Předpokládala jsem, že promiskuitní chování budou uvádět spíše chlapci, což se **nepotvrdilo**. Ve skutečnosti jej uvedlo 28 % chlapců a 33 % dívek.

Hypotéza se nepotvrdila ($p < 0,05$).

Graf č. 9: Míra promiskuitního chování u mužů a žen

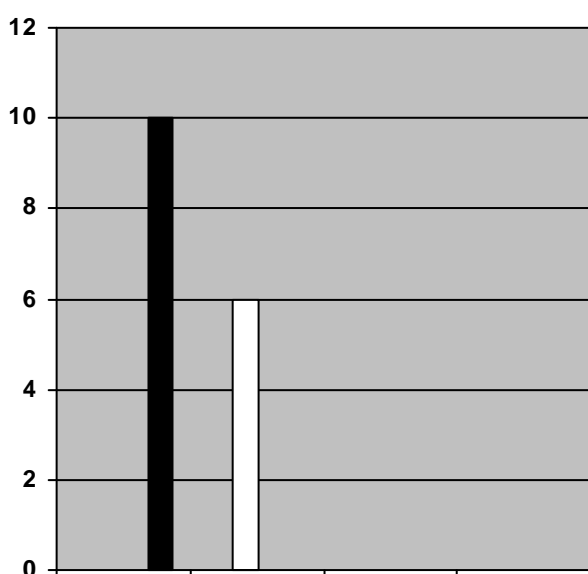
Metodická poznámka ke grafu:

- Muži (černě), ženy (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 10: Rodinné prostředí

Předpokládala jsem, že muži budou uvádět větší nespokojenost se svým rodinným prostředím, což se **nepotvrdilo**. Rozdíl byl minimální 10 % vers. 6 %.

Hypotéza se nepotvrdila ($p > 0,05$).

Graf č. 10: Míra nespokojenosti s rodinným prostředím u mužů a žen

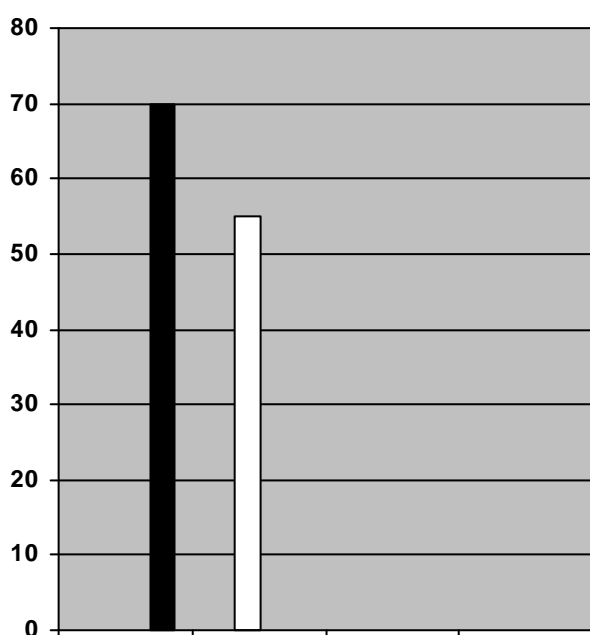
Metodická poznámka ke grafu:

- Muži (černě), ženy (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Hypotéza č. 11: Vztah ke škole

Předpokládala jsem, že kritičtější vztah ke škole budou uvádět spíše chlapci, což se **potvrdilo**. Převážně negativní hodnocení bylo u 70 % chlapců a 55 % dívek.

Hypotéza se potvrdila ($p < 0,05$).

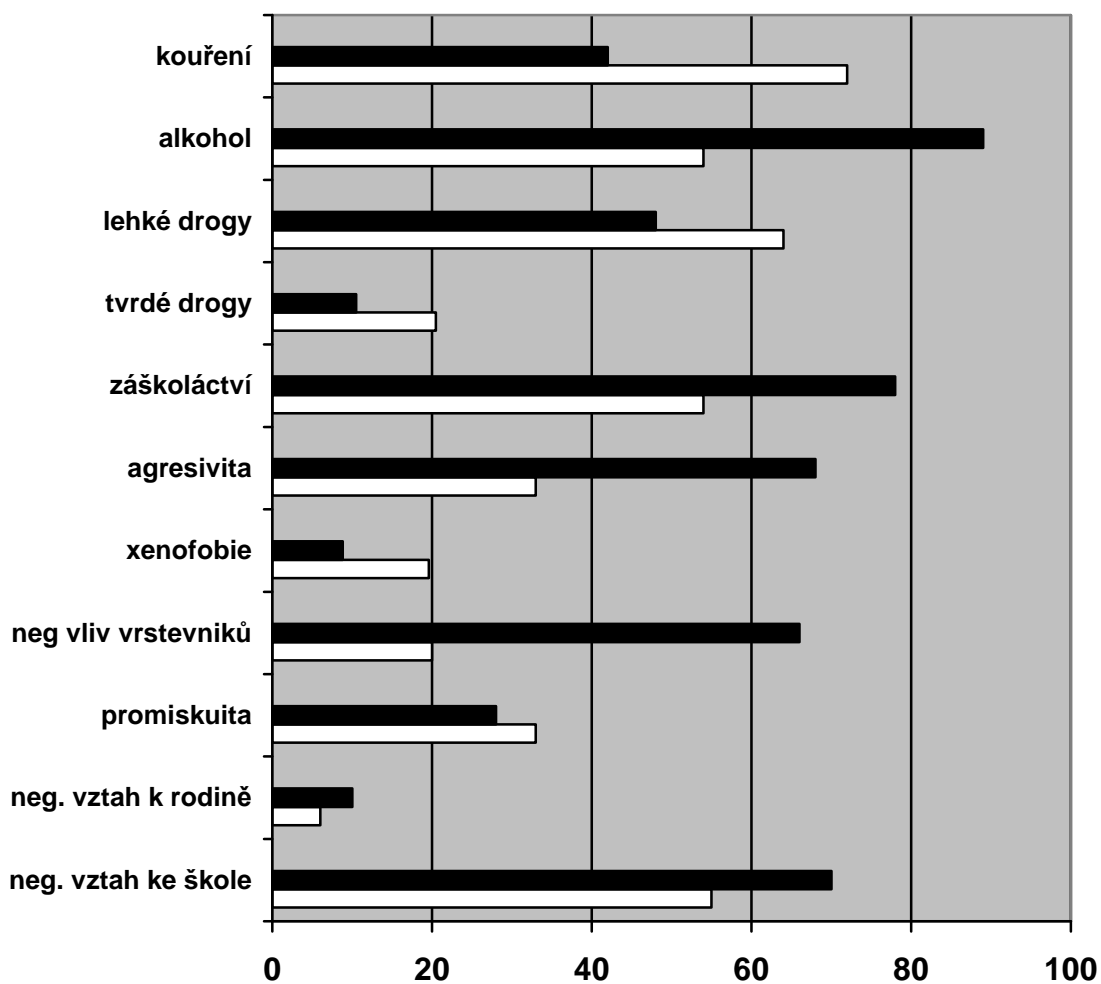

Graf č. 11: Míra kritického vztahu ke škole u chlapců a dívek

Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Souhrnná tabulka a závěr

Graf č. 12: Rozdíly v sociálně patologickém chování chlapců a dívek

Metodická poznámka ke grafu:

- Chlapci (černě), dívky (bíle)
- Čísla na ose označují procenta

Závěry

Z celkového počtu 11 hypotéz se jich 7 nepotvrdilo. Dívky uvedly vyšší frekvenci výskytu sociálně patologických jevů než chlapci, což mě zvláště překvapilo zejména v kategoriích **zkušenost s drogami** (a to jak lehkými, tak i tvrdými), **xenofobie** a **promiskuitní chování**.

Výsledky výzkumné sondy dále ukázaly, že kritičtější vztah ke škole mají spíše chlapci, míra nespokojenosti s rodinným prostředím mezi chlapci a dívkami je minimální a negativní vliv vrstevnické skupiny je výraznější u chlapců.

Z výsledků dále vyplývá, že nejrozšířenějšími sociálně patologickými jevy u studentů školy jsou konzumace **alkoholu** (i když spíše příležitostně), **záškoláctví** a **kouření**.

9. Vybrané kasuistiky

9.1 Práce s kasuistikou jako s výzkumnou metodou

Rozbor kasuistik (tj. případových studií) patří mezi jednu z metod kvalitativního výzkumu. Hendl⁵³ uvádí, že:

„Kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“

Výzkumník si pro svůj výzkum může zvolit metodu, která mu pro jeho účely nejlépe vyhovuje (např. pozorování, interview, standardizované testy, postojové škály apod.). Data, která díky kvalitativnímu výzkumu získáme, jsou přínosná zejména tím, že jsou přirozená

⁵³ Hendl, 2008, s. 50.

a popisují skutečný život. Většinou zachycují i zdánlivé maličkosti a podrobnosti v určitém časovém úseku.

Vybrané případové studie jsem získala z dokumentace výchovné poradkyně, která si z každého setkání s klientem poradny pořizuje písemný záznam. Dokumenty mohou tvořit jediný datový podklad, ze kterého získáváme potřebné informace vhodné pro výzkum. Dokument může být např. současný, retrospektivní, primární (vytvořený svědky události), sekundární (např. osobní a úřední dokumenty atd.).

Po nasbírání potřebného kvalitativního materiálu je třeba jej interpretovat s cílem zachytit komplexitu zkoumaných jevů. Tato data nemají strukturovanou podobu, proto jejich vyhodnocení bývá složitější. Cílem kvalitativní analýzy je nalézt odpověď na výzkumnou otázku, ale já (vzhledem k malému vzorku vybraných případových studií) si kladu za cíl vybranými kasuistikami pouze ilustrovat danou problematiku a dokreslit tak výsledky provedené výzkumné sondy.

Co se týká způsobů, jak dát nashromážděným datům smysl, můžeme si vybrat ze dvou způsobů. Holistická analýza tvoří závěry posouzením dat jako celku. Při analytické analýze se závěry tvoří pomocí prohledávání dat s cílem nalézt pravidelnosti. Mnou vybrané kasuistiky byly zvolené s úmyslem doložit souvislost mezi výskytem sociálně patologických jevů a rodinným prostředím.

Výzkumník se může přiklonit k jednomu z dvou různých způsobů, jak dát nashromážděným datům smysl. Buď může postupovat více holisticky, nebo více analyticky (tj. kódováním). Holistická analýza hledá závěry posouzením dat jako celku. Častěji se k analýze přistupuje pomocí kódování, tedy prohledáváním dat s cílem nalézt pravidelnosti. Poté se výzkumník snaží výsledky této analýzy interpretovat jako celek.

Důležitými činnostmi při analýze dat případových studií jsou:

1. Uchovávání dat a jejich organizace (přepsání dat, vložení do počítače atd.).
2. Segmentace (rozdělení do analytických jednotek, přičemž běžným segmentem může být např. odpověď informátora na položenou otázku).

3. Kódování (ulehčuje popis dat – k úseku dat přiřadíme určitý symbol).
4. Poznámkování (uchovávání a organizování poznámek, které nás v průběhu výzkumu napadnou).
5. Průběžný souhrn (souhrnná zpráva o tom, co se doposud odhalilo a co je třeba dále zkoumat).

Práce s kasuistikou spočívá tedy v tom, že případ, který je nějakým způsobem neobvyklý či pozoruhodný, důkladně popíšeme. Obvykle začínáme anamnézou a končíme stavem současným, kdy zprávu uzavíráme. Můžeme ji doplnit prognózou dalšího vývoje. Zaměřujeme se zejména na stav klienta (žáka, studenta). Uvádíme jeho reakce, vysvětlujeme pedagogický (popř. terapeutický) postup a podáváme zprávu o výsledcích – ať už kladných či záporných.

Ráda bych ještě upozornila na několik informací v souvislosti s analýzou kvalitativního výzkumu. Je důležité vědět, že analýza je proces systematického přezkoumávání materiálu, kdy se získaná data člení do určitých smysluplných jednotek. Hlavní roli hraje intelektuální proces při klasifikaci dat a hledání souvislostí mezi nimi. Pro manipulaci s daty neexistuje jediná správná cesta a postupy nemají přísně vědecký charakter – kvalitativní analýza je intelektuálním řemeslem. Výsledkem analýzy je určitý obraz vzniklý souhrnem složité problematiky, popisem pravidelností, vyslovením podložených hypotéz atd.

9. 2 Rozbor vybraných kasuistik

Výchovná poradkyně školy, Mgr. Světlana Nikodemová, se poradenství věnuje pravidelně dva dny v týdnu v odpoledních hodinách. Na tyto hodiny si sjednává schůzky se studenty, se kterými potřebuje z nějakého důvodu hovořit (o motivech studentů k návštěvě poradny více v příloze č. 1). Z každého setkání pořizuje písemný záznam, do kterého zaznamenává:

- Jméno studenta, třídu (věk), datum a čas setkání
- Pořadí setkání
- Popis a analýza situace
- Způsob intervence
- Poznámky

Z jejího archivu jsem si vybrala **čtyři kasuistiky**, které jsem záměrně zvolila proto, že je na nich možné demonstrovat **vztah mezi rodinným prostředím a rizikovým chováním**. Pro zajímavost uvádím, že jsem se na jejich řešení vždy nějakým způsobem osobně podílela. S výjimkou jednoho případu se jedná o studenty, kterým jsem návštěvu poradkyně doporučila. Z uvedených případů rovněž vyplývá, že se výchovná poradkyně školy ve velké míře podílela na jejich vyřešení a její působení na škole je důležité.

1. Průběh řešení případu tělesného týrání studentky, zanedbávání povinné péče a záškoláctví

Jméno: Nikola K., třída M3B – 4letý studijní obor Management obchodu (věk 17 let), první setkání 2. 12. 2010.

Celkový počet setkání: 5

Popis a analýza situace: Informaci o tom, že se studentka Nikola stala obětí tělesného týrání, sdělila její nejlepší kamarádka ze třídy, Jana J. Ta se obrátila na školní poradnu s informací, že Nikolu předchozího den zbil partner její matky (cizí státní příslušník původem z Albánie). Důvodem jeho útoku byl její pozdní návrat domů den před tím (N. se zdržela u svého přítele). (Pozn. **Rodiče Nikoly jsou rozvedeni**, N. je v péči matky a sdílí společnou domácnost spolu s matčíným přítelem).

Dotyčný muž zašel dne 30. 11. 2010 do tělocvičny, kam Nikola pravidelně dochází na gymnastiku, a začal ji slovně napadat. Následně ji přinutil, aby s ním šla ihned domů, kde ji

před zraky její matky několikrát silně udeřil a hrubě ji urážel. Matka byla incidentu přítomna, ale postavila se na stranu muže s tím, že si „výprask“ zaslouží. Důvodem k fyzickému napadení byl předchozí telefonát s třídní učitelkou, která matku informovala o špatné docházce a neomluvených hodinách dcery. Nikola ten večer utekla z domova ke svému příteli a jeho matce. Druhý den se nedostavila do školy, neboť nebyla v psychické pohodě, což mělo za následek dalších 7 neomluvených hodin.

Výchovná poradkyně ihned vyhledala postiženou dívku, která útok potvrdila a podrobně vylíčila situaci, která dlouhodobě panuje v domácnosti, kterou sdílí s matkou a jejím přítelem. Matčin nový partner Nikolu často slovně napadal z nejrůznějších důvodů. Nejčastěji to byly její špatné známky, špatná docházka, nedostatečná pomoc v domácnosti, drzé chování vůči němu, časté pobývání mimo domov apod. Výše uvedený incident byl prvním fyzickým napadením z jeho strany. N. byla rozhodnuta se již domů nevrátit. (Matka jejího přítele ji velmi přátelsky přijala a nabídla jí, že může u nich pobývat, jak dlouho bude chtít.)

S tímto však matka Nikolý nesouhlasila a soustavně ji telefonicky upozorňovala na to, že se domů musí vrátit vzhledem ke své nezletilosti. Zároveň jí vyhrožovala různými tresty, pokud tak neučiní. Tak se vztahy mezi matkou a dcerou ještě více vyostřily, takže nebylo možné najít smírné řešení. Matka v této době odmítala se školou spolupracovat.

Nikola poradnu navštívila několikrát a pokaždé projevila snahu svou situaci aktivně řešit. Ráda o své situaci vyprávěla, ptala se na možnosti, které má, jak má nejlépe postupovat, vysvětlovala, proč občas zameškává školu - chtěla být co nejvíce se svým přítelem. Vzhledem k tomu, že matka se o její docházku ani studijní výsledky nezajímala, nabyla dojmu, že se o jejích absencích nedozví. Školu by dokončit chtěla, ale teď na ni „nemá myšlenky“. Výchovná poradkyně požádala třídní učitelku a vedení školy, aby byli k dívce po dobu řešení její složité situace shovívaví. Žáci školy bývají za opakované neomluvené hodiny vyloučeni ze studia.

Výchovná poradkyně se rozhodla kontaktovat OSPOD v místě trvalého bydliště, který by její situaci pomohl vyřešit po právní stránce (vzhledem k její nezletilosti). Dívce byla

přidělena soudní kurátorka, která zkontaktovala dívčinu matku a upozornila ji na nutnost vzniklou situaci řešit. K dohodě mezi matkou a dcerou ohledně návratu domů však nedošlo.

Soud o předběžné opatření proběhl dne 30. 1. 2011 (výchovná poradkyně byla přizvána jako svědkyně) a jeho výsledkem bylo prohlášení matky, že si nepřeje, aby Nikola nadále bydlela s přítelem. Na otázku soudkyně, zda by souhlasila s tím, aby dcera bydlela u příbuzných, matka reagovala vyhybavě. Často se projevovala hystericky. Soudkyně nakonec rozhodla tak, že N. bude na 2 měsíce umístěna do Diagnostického ústavu Na Dlouhé mezi (Praha 4) s tím, že o dalším postupu bude rozhodnuto podle zprávy diagnostického ústavu a po dvouměsíčním pobytu byla přemístěna do dětského domova na Praze 9, kde pravděpodobně zůstane do doby své plnoletosti.

Nikola je v současné době stále studentkou naší školy a vykazuje uspokojivé studijní výsledky i školní docházku. Její chování je bezproblémové. S matkou v kontaktu není, ani si netelefonují. Matčín partner je v současné době ve vězení za výrobu a distribuci pervitinu. Tato skutečnost vyšla najevo během šetření tohoto případu. I za tuto skutečnost matka Nikolu obviňuje.

Závěr

Vzhledem k velmi problematické rodinné situaci, kdy **matka o dceru neprojevovala zájem**, nezajímala se o její studijní výsledky, ani o náplň jejího volného času, dívka nechodila pravidelně do školy a svůj volný čas pak trávila se svým přítelem. Příčinou jejího záškoláctví tak byla velmi špatná rodinná situace, která dívku nemotivovala k řádnému plnění školních povinností. **Výchovná poradkyně** se na zdárném průběhu i vyřešení případu **podílela výraznou měrou**. Bez její pomoci by dotyčná dívka mohla být pro velké množství neomluvených hodin vyloučena ze studia.

2. Fyzický útok studenta na spolužačku v hodině tělesné výchovy

Jméno: Robert H., třída M1A – 4letý studijní obor Management cestovního ruchu (věk 16 let), první setkání 3. 11. 2010.

Celkový počet setkání: 3

Popis a analýza situace: Robert byl pozván do školní poradny na základě incidentu z předchozího dne, na který upozornil učitel tělesné výchovy. Robert fyzicky napadl svou přítelkyni (rovněž studentku školy) Lenku F. Měli spolu partnerské neshody, které vyústily v agresivní chování. Student byl během setkání seznámen se skutečností, že takovýto projev není v souladu s řádem školy a jeho opakování by mohlo být důvodem k dalším postihům, případně vyloučení ze školy. Student se vyjádřil v tom smyslu, že se jednalo o zkratovité jednání, které se již nebude opakovat. Dotyčnou dívku už nebude nijak kontaktovat a jejich vztah považuje za ukončený. Slíbil nápravu a vyjádřil lítost nad svým chováním.

Během schůzky, ve které se poradkyně snažila zjistit informace o rodině studenta, vyšlo najevo, že **otec** chlapce vykazuje výrazné prvky **agresivního chování**. Členy rodiny (včetně matky) občas fyzicky napadne, pokud se mu něco nelíbí, což Robert odsuzuje a vyjádřil se, že „*nikdy nechce být jako on*“.

Svůj slib však Robert nedodržel. Během několika dnů dotyčnou dívku opět slovně napadl. Tentokrát ji začal hrubě urážet na chodbě školy a vyhrožovat, pokud mu nevrátí náhrdelník, který jí kdysi věnoval. Vyhrožoval, že si na ni počká, pokud jeho požadavek nesplní – akt se odehraje beze svědků, takže mu „*nikdo nic nedokáže*“. Během následného setkání došla výchovná poradkyně k závěru, že Robert si není vědom závažnosti svého chování. Jakoby vše, co se nedá dokázat, neexistovalo. Není u něho rozvinuté svědomí, má potřebu se mstít, pokud mu okolí nevychází vstříc a neplní jeho představy a požadavky.

Do celé situace se následně vložila matka dívky, která telefonicky vyjádřila obavu, že chlapec své výhrůžky splní. Projevila prosbu, aby škola zabránila hrozícímu incidentu. V této době již výchovná poradkyně zaslala žádost na OSPOD pro Prahu 4, aby prošetřil rodinnou situaci chlapce, jehož chování je pravděpodobně důsledkem hlubších rodinných problémů.

Vzhledem k dalším kázeňským prohřeškům byl student Robert H. dne 25/1/2011 vyloučen ze studia na základě hlasování pedagogické rady školy. O dalším osudu chlapce nemá škola zprávy.

Závěr

Student pocházel z rodiny, kde vládl **agresivní otec**, který fyzicky trestal a slovně urážel členy rodiny. Pro chlapce bylo takovéto jednání běžné, a ačkoli jej odsuzoval, choval se stejně jako otec. **Výchovná poradkyně** svou intervencí možná **zabránila** dalšímu fyzickému napadení dívky, neboť chlapec se po návštěvách v poradně vždy na čas zklidnil. Jeho náprava bohužel neměla dlouhého trvání.

Domnívám se, že by chlapci a jeho rodině v jejich situaci mohla pomoci rodinná terapie, která je vhodná, pokud jsou vztahy členů rodiny problematické. Při terapii je totiž možno objevit mechanismy, které spouštějí nebo udržují nepříjemné emoce a problémy členů rodiny i rodiny jako celku. Podle mého názoru by se tímto způsobem dalo docílit nové rovnováhy tak, aby rodina mohla fungovat jako celek bez uvedených projevů agresivity, averze apod. Je možné, že by se chlapcovo chování časem změnilo a k jeho vyloučení by nemuselo dojít.

3. Řešení případu falšování školního dokumentu a záškoláctví

Jméno: Karolína F., třída M2C – 4letý studijní obor Management sportovních zařízení (věk 17 let), setkání 16. 4. 2010.

Celkový počet setkání: 1

Popis a analýza situace: V průběhu loňského školního roku jsem u jedné studentky ze své třídy zaznamenala prudký nárůst absencí. Všechny měla omluvené (vzhledem k tomu, že v té době již byla plnoletá, mohla si nepřítomnost omlouvat sama), avšak jejich četnost měla vzrůstající tendenci. Navíc dívka neměla z většiny předmětů dobrý prospěch – patřila spíše ke slabšímu průměru třídy.

S výchovnou poradkyní jsem tedy situaci projednala a výsledkem byla její rada, ať po studentce do budoucna vyžadují omluvenky potvrzené výhradně lékařem. Na takovýto požadavek má třídní učitel právo v případě, že má podezření na záškoláctví u plnoletých studentů.

Karolínu jsem se svou novou podmínkou seznámila. Její reakce byla klidná, s mou podmínkou souhlasila. Během následujících týdnů se její docházka zlepšila. Další omluvenka byla skutečně potvrzena razítkem lékaře.

V dalších týdnech mě však zarazila následující skutečnost. V omluvném listě studentky se začaly hromadit razítka lékařů s různou odborností – neurolog, kardiolog, chirurg atd. Razítko bylo vždy opatřeno jménem lékaře a jeho telefonním číslem, avšak při jeho bližším prozkoumání vykazovala poněkud amatérský vzhled.

Nechtěla jsem na dívku udeřit ihned, takže jsem si nejprve zjišťovala, zda lékaři a jejich telefonní čísla skutečně existují. V momentě, kdy jsem si byla jistá, že tomu tak není, dívku jsem si pozvala k sobě do kabinetu. Tam jsem jí vyzvala, ať mi sama sdělí něco ke svým omluvenkám. Dívka se chvíli pokoušela zapírat, dělala, že neví, o čem hovořím, ale po chvíli jí bylo jasné, že nemá úniku. Svě konání obhajovala tím, že prý do školy dojíždí, často zaspí či jí ujede spoj a ona se bojí, že bych jí absence neomluvila. Podle svých slov „*neměla jinou možnost*“.

Spolu s výchovnou poradkyní a vedením školy jsme pozvali rodiče dívky ke konzultaci, kde byli se situací seznámeni. Otec na mě působil jako velmi dominantní muž, který měl tendenci vše komentovat, používal výrazy typu „*já si to s ní vyřídím po svém*“, „*bude se učit, aby ji to přešlo*“ apod. Matku dívky sotva pustil ke slovu, často ji hlasitě napomínal slovy „*ještě jsem nedomluvil*“.

Závěr

U této dívky jsem si jistá, že důvody jejího vyhýbání se škole souvisely **se strachem z neúspěchu a selhání**, neboť se jednalo o žákyni spíše podprůměrnou. Pravděpodobně se bála i trestu za špatné známky od svého **přísného a dominantního otce**. Výchovná

poradkyně školy mi **poskytla cenné informace** ohledně postupu v takovýchto případech, které mi jistě pomohou i do budoucna.

S dotyčnou dívkou jsem si následně v klidu promluvila a vysvětlila jsem jí, že útky od problémů (i kdyby se na ně nepřišlo) nic nevyřeší. Naopak se jí pokaždé nahromadí velké množství úkolů a nové látky, které si pak nebude schopna doplnit. Vznikne tak bludný kruh, ze kterého se bude s obtížemi dostávat. Doporučila jsem jí, aby se s každou překážkou, kterou bude vnímat jako nepřekonatelnou, přišla včas poradit buď se mnou, nebo s výchovnou poradkyní a jistě najdeme řešení. Snažila jsem se jí vysvětlit, že zodpovědnost za studijní výsledky leží jen na ní, a že lhaním a útkem od problémů nic nevyřeší.

Závěrem mohu konstatovat, že se dotyčná dívka ve školní docházce výrazně zlepšila, problémy s falšováním razítek již nenastaly, její studijní výsledky se postupně zlepšily a dalších konzultací již nebylo zapotřebí.

4. Příchod do školy pod vlivem alkoholu

Jméno: Barbora M., třída K2A – učební obor Kadeřník/Kadeřnice (věk 17 let), setkání 1. 9. 2010.

Celkový počet setkání: 1

Popis a analýza situace: Barbora M. přišla dne 1. 9. 2010 do školy pod vlivem alkoholu. K alkoholovému abusu došlo dle jejích slov z neděle na pondělí. Protože žákyně jevila určité známky opilosti, byla odvedena do kanceláře školy na konzultaci problému se zástupkyněmi. Zástupkyně navrhly výchovné opatření: podmíněné vyloučení ze studia. Po konzultaci s třídní učitelkou se vedení školy, třídní učitelkou a výchovnou poradkyní domluvilo, že nebude požadováno podmíněné vyloučení pod podmínkou, že žákyně bude situaci řešit ambulantní léčbou.

Žákyně při setkání s poradkyní nepocítovala situaci jako problémovou. Během rozhovoru vyšlo najevo, že **oba její rodiče (s nimi občas i ona) pravidelně pijí** a konzumace alkoholu není u nich v rodině nic neobvyklého. Dívka nicméně souhlasila, že bude kontaktovat Prevcentrum - Centrum poradenství pro mládež a rodiny, neboť ji výchovná poradkyně přesvědčila, že by se měla poradit s odborníkem na tuto problematiku. Se žákyní se dále dohodla na způsobu zpětné kontroly. Žákyně má doručit kontakt na pracovníka Prevcentra, se kterým bude svou situaci konzultovat. Pokud žákyně dohodu nesplní, bude situace řešena podmíněným vyloučením.

Závěr

Dívka dohodu splnila a případ se již znovu neopakoval. Vzhledem k tomu, že dotyčná již složila závěrečnou zkoušku a školu opustila, nemá škola informace o tom, jak se její vztah k alkoholu nadále vyvíjí. Na dívku měla v tomto ohledu nesporně **negativní vliv její rodina, kde se alkohol běžně konzumoval**. Výchovná poradkyně dívku odkázala na **odborné centrum**, neboť řešení závislostních poruch **není v její kompetenci**. Dobrý výchovný poradce nebo jiný pracovník s problémovou mládeží by měl vědět, na kterého odborníka má svého klienta **odkázat**, pokud případ není schopen z různých důvodů vyřešit.

10. Závěr empirické části

Obsahové závěry

Výzkumná sonda měla za cíl zmapovat výskyt vybraných sociálně patologických jevů u studentů střední odborné školy v Praze 4 a srovnat frekvenci jejich výskytu mezi chlapci a dívkami. Zároveň se snažila zjistit míru negativního vlivu vrstevnické skupiny, míru kritičnosti ke škole a nespokojenosti s rodinným prostředím. Pro tyto účely jsem si stanovila celkem 11 hypotéz.

V hypotéze H1 jsem předpokládala, že výskyt **kouření** bude častější u chlapců, což se **nepotvrdilo**. 72 % dívek uvedlo, že jsou kuřáky, u chlapců to bylo 42 %.

V hypotéze H2 jsem předpokládala, že frekvence konzumace **alkoholu** bude častější u chlapců. Tato hypotéza se **potvrdila**, neboť 89 % studentů uvedlo, že příležitostně pije, u dívek se jednalo o 54 %.

V hypotéze H3 jsem předpokládala, že zkušenosti s **lehkou drogou** budou mít častěji chlapci, což se **nepotvrdilo**. Zkušenost s lehkou drogou uvedlo 48 % chlapců a 64 % dívek.

V hypotéze H4 jsem předpokládala, že zkušenosti s **tvrdou drogou** budou mít častěji chlapci, což se **nepotvrdilo**. Zatímco ji uvedlo 10,5 % chlapců, u dívek se jednalo o 20,5 %.

V hypotéze H5 jsem předpokládala, že **záškoláctví** se bude vyskytovat častěji u chlapců. Tato hypotéza se **potvrdila**. 78 % chlapců uvedlo, že někdy „šli za školu“, u dívek se jednalo o 54 %.

V hypotéze H6 jsem předpokládala, že **agresivní chování** bude častější u chlapců, což se **potvrdilo**. Agresivní chování v kategorii výjimečně a výše uvedlo 68 % chlapců. U dívek se jednalo o 33 %.

V hypotéze H7 jsem předpokládala, že **netolerantní chování** (rasismus, antisemitismus, homofobie) se bude vyskytovat spíše u chlapců. Tato hypotéza se **nepotvrdila**. Ve skutečnosti jej v dotazníku uvedlo 19,6 % dívek a 8 % chlapců.

V hypotéze H8 jsem předpokládala, že ve **vlivu vrstevníků** na asociální chování nebude mezi pohlavími rozdíl. To se **nepotvrdilo**. 60 % chlapců uvedlo, že někdy udělali pod vlivem vrstevníků něco, čeho potom litovali. U dívek se jednalo jen o 20 %.

V hypotéze H9 jsem předpokládala, že **promiskuitní** chování budou uvádět spíše chlapci, což se rovněž **nepotvrdilo**. Ve skutečnosti jej uvedlo 28 % chlapců a 33 % dívek.

V hypotéze H10 jsem předpokládala, že chlapci budou uvádět větší nespokojenost se svým **rodinným prostředím**. Ale rozdíl byl minimální. 10 % vers. 6 % - tj. hypotéza se **nepotvrdila**.

V hypotéze H11 jsem předpokládala, že **kritičtější vztah ke škole** budou uvádět spíše chlapci. Převážně negativní hodnocení bylo u 70 % chlapců a 55 % u dívek. Hypotéza se **potvrdila**.

Ze souhrnné tabulky v závěru vyplývá, že **nejčastějšími sociálně patologickými jevy** u všech studentů školy (tj. chlapců i dívek) je konzumace **alkoholu, záškoláctví a kouření**.

Ačkoli výsledky výzkumné sondy **nepotvrdily souvislost mezi výskytem sociálně patologických jevů a negativním vztahem k rodině** (prakticky všichni respondenti uvedli svůj vztah k rodině jako spíše kladný a potvrdili její důležitost), rozhodla jsem se na vybraných kasuistikách dokázat souvislost mezi rodinným prostředím a výskytem nějaké z forem rizikového chování, neboť jsem toho názoru, že souvislost zde skutečně existuje. Utvrzují mě v tom mé osobní zkušenosti i názory odborníků na tuto problematiku.

Jsem si vědoma faktu, že čtyři vybrané kasuistiky neposkytují relevantní informace, ze kterých by bylo možno utvořit validní závěry, nicméně považuji jejich místo v empirické části práce za důležité hned z několika důvodů. Jednak ilustrují některé z aktuálně se vyskytujících problémů souvisejících se sociálně patologickými jevy u adolescentů, dále přibližují průběh a

výsledek řešení rozmanitých případů ze školního prostředí a v neposlední řadě poukazují na důležitost působení odborníka na rizikové chování na školách, který se ve všech případech snažil situaci vyřešit.

Metodologické závěry a další perspektivy výzkumu

Výsledky empirického šetření na vybrané škole nelze považovat za validní, a to zejména z důvodu nízkého počtu respondentů. Bezesporu je tedy nelze zobecňovat pro zbytek populace stejné věkové kategorie.

Dotazník záměrně obsahoval větší množství položek, než které byly potřeba pro potvrzení hypotéz. Mým cílem bylo získat co největší množství informací, které by mi mohly do budoucna nastínit cestu potenciálního výzkumu či poskytnout cenné informace pro případ, kdy bych na škole působila jako výchovná poradkyně, o což usiluji. Jsem toho názoru, že odborník pracující s rizikovou mládeží by měl dobře znát prostředí školy, na které působí. Domnívám se, že by mi získaná data mohla v budoucnosti pomoci ukázat cestu pro vhodnou formu prevence sociálně patologických jevů na škole.

V souvislosti s výsledky uskutečněné výzkumné sondy mě napadá, zda velké množství otázek nezpůsobilo únavu a nechuť respondentů zodpovědně odpovídat. Překvapuje mě totiž velké množství hypotéz, které se nepotvrdily, ačkoli jsem předpokládala pravý opak. Zajímalo by mě, zda by se odpovědi respondentů shodovaly i v případě, kdy by byl výběr otázek zúžen jen na ty, které vycházejí ze stanovených hypotéz.

Dále by bylo zajímavé provést výzkumnou sondu u všech studentů školy a srovnat oba výsledky. Je možné, že by se diametrálně lišily. Nabízí se i možnost provést stejnou výzkumnou sondu na jiných školách podobného typu – ať už v Praze či jinde v České republice a výsledky porovnat.

Vybrané kasuistiky měly pouze ilustrativní charakter a jejich zařazení do empirické části bylo účelové. Záměrně jsem zvolila ty, které potvrzovaly souvislost mezi výskytem

rizikového chování a špatnými rodinnými vztahy. Chtěla jsem rovněž poukázat na skutečnost, že odborníci na rizikové chování mají na školách své místo a nemělo by se jednat o formální funkci. V mnoha případech včasná pomoc a zájem o klientův problém zabrání vážným problémům, které by mohly negativně (a mnohdy i nevratně) ovlivnit budoucnost mladého člověka.

Závěr

V diplomové práci na téma *Sociálně patologické jevy na střední odborné škole a možnosti jejich řešení* jsem se zabývala tematikou, která je mi z mnoha důvodů blízká. Hlavním z nich je má touha v budoucnosti s rizikovou mládeží pracovat a této problematice dobře rozumět. Vzhledem ke skutečnosti, že v současné době pracuji jako středoškolská učitelka, snažila jsem se teoretická fakta doplňovat o aktuální postřehy a vlastní zkušenosti.

V **teoretické části** práce jsem se kromě vysvětlení základní terminologie spojené se sociálně patologickými jevy podrobně zabývala problematickým obdobím adolescence, ve kterém se mladý člověk musí vypořádat s několika náročnými vývojovými úkoly. To s sebou přináší např. snahu osamostatnit se, získat vlastní identitu, přijmout své tělo, získat zkušenosti v erotických vztazích, ujasnit si priority, najít své místo v životě, své budoucí uplatnění apod. Člověk je v tomto období poměrně emocionálně labilní a citovou oporu a uznání hledá u svých blízkých. Na své cestě je však poměrně ovlivnitelný lidmi, kteří jej obklopují. Mezi ně patří kromě rodiny i vrstevníci, kteří mohou být i zdrojem negativních zkušeností. Vzhledem k tomu, že je pro toto období typická snaha experimentovat (a to i s nežádoucími jevy), je toto období nazýváno obdobím rizikovým, plným krizí a turbulencí.

V další kapitole je obsaženo zamyšlení nad rozdíly mezi pohlavími s důrazem na výskyt asociálního chování a sociálně patologických jevů zejména v období adolescence. S oporou odborné literatury, statistických výsledků a vlastních zkušeností jsem došla k závěru, že rizikové chování (zejména agresivita) je častější u mužů vzhledem k biologickým a sociokulturním vlivům.

V kapitole s názvem Prevence sociálně patologických jevů jsem vysvětlila její nesmírnou důležitost. Podrobně jsem popsala jednotlivé typy a systém primární prevence v České republice od státní po školní úroveň. Přiblížila jsem náplň práce školního metodika prevence, výchovného poradce školy, ale i roli učitele jakožto sociálního pedagoga, který se může výrazně podílet na prevenci a řešení sociálně patologických jevů na školách.

Funkce rodiny z hlediska prevence rizikového chování je stále nezpochybnitelná. Ve stejnojmenné kapitole jsem mj. popsala, že její hlavní funkce spočívá v naplnění základních životních jistot člověka. Rodina by měla být místem, které člověka chrání před nepříznivými vlivy okolí, poskytuje mu bezpečí a pocit lásky. Dobře fungující rodina výrazně snižuje pravděpodobnost výskytu sociálně patologických jevů u adolescentů.

V kapitole týkající se rizikového chování jsem popsala sociálně patologické jevy dle *Metodického doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních č.j. 21291/2010-2*. Jsou mezi ně řazeny: agrese, šikana, kyberšikana, násilí, vandalismus, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie, záškoláctví, krádeže, závislostní chování, užívání všech návykových látek, netolismus (tj. závislost na virtuálních drogách), gambling (tj. patologické hráčství), rizikové sporty a rizikové chování v dopravě, spektrum poruch příjmu potravy, negativní působení sekt a sexuální rizikové chování. Vzhledem k tomu, že jsem se některými z nich zabývala poměrně podrobně, umístila jsem mnohé informace do příloh č. 2 – 6 (tj. více o agresivitě, záškoláctví, šikaně, typologii kuřáků a fázích závislosti na alkoholu).

Na závěr teoretické části práce popisují některé současné trendy v řešení rizikového chování na školách. Kromě institucí jako je OSPOD, Policie České republiky a dalších, přibližují činnost neziskových organizací, nízkoprahových a kontaktních center, ale i důležitost adaptačních programů ve školách a mimoškolních aktivit. Zdůrazňuji, že je důležité, aby na školách aktivně působil odborník na prevenci a práci se sociálně patologickými jevy, neboť jejich včasné řešení mnohdy zabrání někdy až fatálním důsledkům v budoucnosti.

V **empirické části** práce jsem se na základě teoretických východisek a osobních zkušeností snažila pomocí výzkumné sondy zmapovat výskyt sociálně patologických jevů u studentů Střední odborné školy managementu a služeb, s.r.o., v Praze 4. Zajímalo mě, zda se objeví rozdíly mezi pohlavími v souvislosti s mírou výskytu projevů rizikového chování, vztahem ke škole, mírou nespokojenosti s rodinným prostředím a negativního vlivu vrstevnické skupiny.

Pro potřeby výzkumné sondy jsem si vybrala vzorek 60ti respondentů ve stejné věkové kategorii z různých studijních oborů. Chlapci a dívky byli zastoupeni ve stejném počtu. Výzkumná sonda potvrdila 4 z 11 stanovených hypotéz.

Výsledek výzkumné sondy **potvrdil**, že:

- Frekvence konzumace alkoholu je vyšší u chlapců.
- Frekvence záškoláctví je vyšší u chlapců.
- Frekvence agresivního chování je vyšší u chlapců.
- Míra kritického vztahu ke škole je vyšší u chlapců.

Výsledek výzkumné sondy **ukázal**, že:

- Frekvence kouření je vyšší u dívek.
- Zkušenost s lehkou drogou mají spíše dívky.
- Zkušenost s tvrdou drogou mají spíše dívky.
- Frekvence netolerantního chování a xenofobie je vyšší u dívek.
- Míra negativního ovlivnění vrstevnickou skupinou je vyšší u chlapců.
- Míra promiskuitního chování je vyšší u dívek.
- Mezi mírou nespokojenosti s rodinným prostředím mezi chlapci a dívkami je minimální rozdíl.

Výsledky výzkumné sondy dále ukázaly, že nejčastějšími sociálně patologickými jevy u všech studentů školy (tj. u chlapců i dívek) je konzumace **alkoholu, záškoláctví a kouření**.

I když nízký počet respondentů nezaručuje validitu výzkumné sondy, domnívám se, že poskytl překvapivé informace. Oproti původním předpokladům jsou sociálně patologické jevy zastoupeny více mezi studentkami školy.

Vybrané kasuistiky měly za cíl pouze ilustrovat souvislost mezi rodinným prostředím a výskytem některého z projevů rizikového chování na škole a představit náročnost a důležitost práce odborníka na sociálně patologické jevy. Ačkoli jsem si vědoma skutečnosti, že čtyři kasuistiky nemohou poskytnout relevantní informace, ze kterých by bylo možno vyvodit validní závěry, považuji jejich místo v empirické části za smysluplné.